

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH FOLKLIVSARKIVET I LUND

INNEHÅLL

UPPSATSER

- Arkitekt dr philos *Kristian Bjerknes*, Bergen: Boli-
ghus i gamle bystrøk. En forskningsoppgave
legges fram 113
Wohnhäuser in alten Stadtvierteln. Eine For-
schungsaufgabe 122

STRÖDA MEDDELANDET OCH AKTSTYCKEN

- Överste fil. dr *Sven Almquist*, Uppsala: De enbärs-
plockande djäknarna. Kring en notis hos Olaus
Magnus 124
Die Wacholderbeerenpflückenden Schüler. Zu
einer Notiz bei Olaus Magnus 125

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

- Förste intendent docent *Mátyás Szabó*, Stockholm:
Korsikas herdar, reliket eller yttre tvång? 126

- Helen Clarke (red.): Iron and Man in Prehistoric
Sweden. Anmäld av bergsingenjör *Erik Tho-
lander*, Stockholm 134
Curt Wallin: Jens Holgersen Ullstand. Anmäld av
fil. lic. *Torsten Karlson*, Hässleholm 139
Kristian Bjerknes: Gamle Borgerhus i Bergen, 2:
Forbindelser over landegrensene. Anmäld av
professor *Sigfrid Svensson*, Lund 140
Erling Årlingsson & Ingvar Svensson: Båtar på
Fryken. Anmäld av intendent *Anders Björklund*,
Stockholm 141

KORTA BOKNOTISER

- Astrid Pettersson & Stig Tornehed: "Karlarna
hövla, kvinnorna polera" 142
Annette Rosengren: När resan var ett äventyr ... 143

FÖRENINGSMEDDELANDET

- Styrelseberättelse 1979 144
Revisionsberättelse 144

RIG · ÅRGÅNG 63 · HÄFTE 4

1980

Föreningen för svensk kulturb historia

Ordförande: F. Riksarkivarien *Åke Kromnow*
Sekreterare: Intendenten fil. kand. *Hans Medelius*

REDAKTION:

Professor *Gösta Berg*
Intendent *Hans Medelius*
Professor *Sigfrid Svensson*, Rigs redaktör
Ansvarig utgivare: Professor *Gösta Berg*
Redaktionens adress: Folklivsarkivet, 223 62 Lund
Föreningens och tidskriftens expedition:

Nordiska museet, 115 21 Stockholm Telefon 08/22 41 20
Års- och prenumerationsavgift 30 kr (från och med årg. 1981 kr 40:–)
Postgiro 193958-6

Utges med bidrag från Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet

Tidskriften utkommer med 4 häften årligen

ISSN 0035-5267

Norstedts Tryckeri, Stockholm 1980

RIG är ett annat namn på guden Heimdall, som enligt den fornisländska "Sången om Rig" gav upphov till de olika samhällsklasserna. Denna dikt innehåller den äldsta kulturhistoriska skildring vi äger från Norden. Föreningen för svensk kulturb historia valde detta namn som symbol för sin verksamhet, när den stiftades år 1918

Bolighus i gamle bystrøk

En forskningsoppgave legges frem

Av Kristian Bjercknes

I løpet av de siste årtier er miljøbevaring blitt den store nye oppgaven både i våre byer og i våre tettsteder. Dette gjelder ikke minst Bergen, hvor man idag arbeider for å bevare bolighus i de gamle bystrøk.

Det praktiske redningsarbeide bør alltid følges av forskning. Dermed melder spørsmålet seg hvordan denne forskning bør legges an.

Omkring 1950 var bare noen få av Bergens gamle bolighus målt opp. Når tallet var så begrenset, skyldes det at man var ensidig opptatt av arkitektonisk kvalitet. Det gjaldt å finne frem til de få hus som utmerket seg ved sine proporsjoner og ved sitt dekorative utstyr. De alminnelige bolighus som dominerte fullstendig i de gamle bystrøkene hadde ingen interessert seg for. Antagelig har man i andre byer både i og utenfor Norge, gjort de samme erfaringer.

Her er det vår egen tid har fått sin utfordring – det alminnelige bolighus må bli en forskningsoppgave.

Det er nye sider ved bolighusene som bør oppta oss. Antagelig bør vi spørre på en ny måte. Vi bør overveie hvilke ressurser som sto til disposisjon når bolighus skulle bygges ned gjennom tidene. Vi må spørre om hva det var som ga planløsningen dens form, og om behovene som måtte fylles for at tilværelsen skulle bli best mulig. Spør vi på denne måten er det

kanskje "de anonyme hus" som gir de mest verdifulle svar.

Forskningsoppgaven vi her skal forsøke å legge frem er denne: Det er bolighus i tettbygde bystrøk, felles for mange gamle byer som blir vårt emne. Vi kommer til å undersøke hvordan beliggenheten og grunnens form påvirker løsningen og gir husene visse felles trekk. Vi kommer også inn på Eilert Sundts grunnleggende arbeider. Så tidlig som omkring 1850 oppdaget han at alminnelige bolighus har en særlig form for lovmessighet. Han fant at de danner typer og at typene har den egenskap at de vandrer. Jeg håper å kunne vise at boligtyper har vandret over større og mindre områder – ja, også fra det ene land til det andre. Hvis de synspunkter som legges frem godkjennes også av andre, står vi overfor en oppgave som ligger tillrette for et samarbeide mellom bygningsforskere i flere land.

Innledning

Det er Bergen som her blir vårt utgangspunkt. Allerede på 1100-tallet fikk "Bryggen" sine karakteristiske trekk. Den ene gård ble bygget tett inntil den andre. Gavlen vendte frem mot "Vågen" hvor fartøyer la til for å laste og losse varer. Gårdene hadde liten bredde, men strakte seg dypt innover i kvartalet. Denne samme struktur ble etterhvert felles for de

sentrale byområder. Smale og dype grunner ble den vanlige formen.

Tomtegrenser har en evne til å overleve bybranner. Dette førte til at Bergen helt frem til idag har grunner med den smale langstrakte formen. Husene vender gjerne kortsiden mot gaten og innerst på grunnen er gårdsplassen. Inn mot den ligger idag som i gammel tid uundværlige uthus. Her lagres matvarer og brensel, her foregår klesvasken og her kan gamle hus ennå ha sine priveter.

Når vi skal overveie hvordan planløsningene fikk sin form bør Eilert Sundts undersøkelser trekkes inn. De går som nevnt tilbake til 1850-årene. På en reise gjennom Gudbrandsdalen la han merke til hvor stor likheten var mellom bolighusene på gårdene. Selv uttrykker han seg med disse ord: "Når vi har lagt merke til dørens og vinduenes og skorstenens plass — er det som vi ser hele planen." — Byggemåte og plan var felles. Husene dannet en type.

Husene i Gudbrandsdalen tilhørte typen som inneholdt forstue, stue og kleve. På Vestlandets små og middelstore gårder, fant han en type som var ennå enklere. Det hadde kun forstue og stue.

Eilert Sundt antok at husene han her hadde lært å kjenne skrev seg fra middelalderen og her har andre forskere gitt ham rett. Noe han ikke visste var at typene ikke bare hørte hjemme i Norge, men også i Sverige og Finland.

I sin forskning var Eilert Sundt langt forut for sin tid, men på ett område delte han sin samtids syn. Han interesserte seg ikke for byggeskikken i byene. Først i vår egen tid er man blitt klar over at også byenens bolighus danner typer. Her kan Bergen tjene som eksempel. Idag vet vi at stuehuset Eilert Sundt fant på Vestlan-

dets gårder, også er byhus i Bergen. Dette huset eksisterer fremdeles — det er et av byens aller minste og mest beskjedne bolighus.

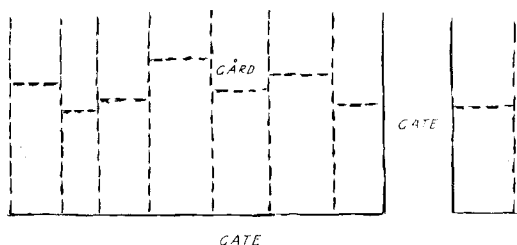
Av særlig interesse er det at Eilert Sundt også lærte en form å kjenne som hadde dannet seg i nyere tid. Han fant den i bygder ikke langt fra Oslo og etter landskapet fikk den navnet "Den akershusiske stueform". Den nye formen svarte nær til typen med forstue og stue, og allikevel var forskjellen stor. Den hadde ikke lenger middelalderens ildsted med åre på gulvet og røkhull i taket. Nå var peis och skorsten tatt i bruk. Han antok at den nye formen ble til omkring 1600 og idag er dette en alminnelig god-tatt datering.

Det dannet seg en type som spredte seg over et stort område. Idag vet vi at spredningsområdet strakte seg til Trondheim i nord og inn i Sverige mot øst. Den svenske forsker Sigurd Erixon har beskrevet huset på svensk side av grensen. Her bør det føyes til at vi også kjenner andre typer fra nyere tid, men spredningsområdene er ennå lite utforsket.

Eilert Sundts undersøkelser kaster lys over typedannelsens problemer. Det alminnelige bolighus forteller om en særlig form for lovmessighet. Hus som tilhører en type synes å ha den likhet, det slekt-skap som felles opprinnelse gir.

Ennå er det så mange spørsmål vi gjerne vil ha besvart. Det gjelder at Eilert Sundts og Sigurd Erixons arbeider følges opp av andre. Her skulle Norge og Sverige ha bedre forutsetninger enn land hvor en mer komplisert utvikling har skjult sporene.

Boligshus i tettbygde bystrøk

Skjematisk situasjonsplan av et tett bebygde bystrøk.

den ene tett inn til den andre. Det er disse hus som her blir vårt emne, men det forekommer også unntagelser. Særlig skal fremheves at hjørnehus mot to gater representerer variasjoner i forhold til dem som ligger i rekke.

Vår fremgangsmåte blir at vi først tar for oss de aller enkleste hus. De har en bredde på ca 3 m. Deretter skal bygninger med større bredde få sin omtale.

Bygninger med bredde ca. 3 m

Tegningen over disse linjer viser utsnitt av et tett bebygde bystrøk. Når situasjonsplanen er skjematisk, skal dette markere at den ikke er hentet fra en enkelt by. Den gjengir karakteristiske trekk felles for bystrøk i et stort antall gamle byer.

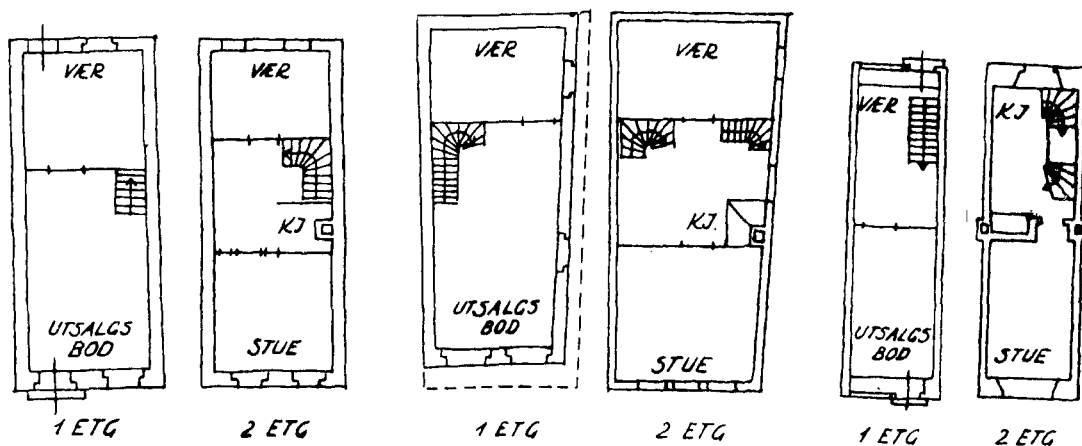
Husenes størrelse varierer, men felles er formen med den smale bredden og store dybden. Bak husene er det gjerne en gårdsplass. Uthusene som ligger inn mot den, ble nevnt under omtalen av Bergen. Vi har her et trekk som gjentar seg. Ofte er også lagerhus oppført inn mot gårdsplassen.

Som regel ligger bygningene i rekke,

Det er hus fra Lübeck, fig. 1:1, Colmar, fig. 1:2, og Breslau, fig. 1:3, som her legges frem. De er representert ved planer av første og andre etasje. Det er tydelig at beboernes økonomi var beskjeden. Felles er at selve beboelsen er ovenpå, mens kjøpmannens utsalgsbod eller håndverkerens verksted ligger i første etasje.

Huset fra Colmar, fig. 1:2, skiller seg noe ut. Det har vinduer på høyre langsida og må være et hjørnehus som vender mot to gater. Som nevnt synes hus med denne beliggenhet å bli en variasjon i forhold til husene i rekke. Huset fra Colmar later til å mangle gårdsrom, men selve planløsningen er ellers den samme som i huset fra Lübeck.

En sammenlikning mellom de tre hus viser oss utpregede felles trekk. Det er felles at de lukkede langvegger fører med seg at vinduer og utvendige

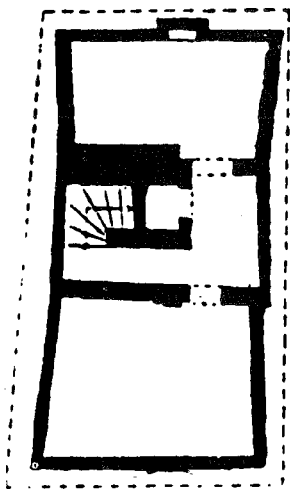
1:1-3. Bygninger med bredde ca. 3 m. 1. Lübeck, 2. Colmar, 3. Breslau.

dører må samles på kortsidene mot gate og gård. Det er også felles at den minimale bredden fører til at det ikke kan ligge to rom side ved side. Rommene må ligge i rekke i begge etasjer. I første etasje har alle husene to rom, det ene bak det andre. I annen etasje har husene fra Lübeck og Colmar tre rom på rad. Det midterste kombinerer trapperom og kjøkken, mens de andre er beboelsesrom. Bare det aller minste er noe anderledes. Huset fra Breslau, fig. 1:3, har to rom ovenpå – et kombinert kjøkken og trapperom ligger mot gården, et værelse mot gaten.

En viss beskjeden valgfrihet hadde likevel den borger som i sin tid bygget huset. Han kunne bestemme hvor mange rom som skulle ligge i rekke – forøvrig var det beliggenheten og grunnens form som bestemte planen.

Her kan føyes til at løsningen også må ha forekommet i "Gamla Stan" i Stockholm – et tettbygd bystrøk som kan føres tilbake til 1400-tallet. Det er annen etasje i et hus fra denne bydelen som her gjengis i tegning, fig. 1:4. Vi drar kjensel på de lukkede langvegger og rommene som ligger i rekke. Planen svarer til annen etasje i huset fra Lübeck, fig. 1:1.

Det er noe tidløst over denne løsningen. Uavhengig av byggeår, vil hus med denne beliggenhet sammen med den smale grunnen gi bygningene likhetstrekk. Tilsvarende vil husene få likhetstrekk hvor de enn måtte bygges.

1:4. Annen etasje i et hus fra "Gamla stan" i Stockholm.

Vi har her et eksempel på i hvor høy grad beliggenheten sammen med grunnformen kan virke bestemmende på planutformingen.

Løsningen vi her har behandlet inntar en særstilling i dette arbeide.

Hus med større bredde

Fremdeles er beliggenheten den samme som tidligere slik den skjematisk tegning viser. Men når vi her tar for oss hus med bredde ca. 5 m. til ca. 8 m. ser vi at valgfriheten er blitt større.

Det viser seg at problemene man sto overfor lar seg løse på innbyrdes forskjellig måte.

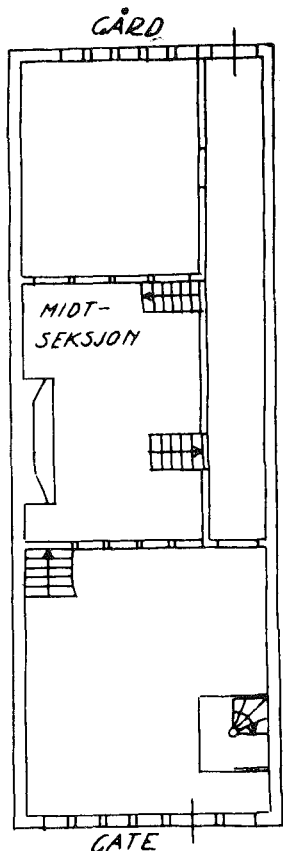
De tre løsninger vi skal omtale, har en egenskap felles. Alle oppnår at rom i første etasje fritas for ferdselen fra gate til gård. I tillegg til løsningen vi her gjør rede for kan det være flere.

En hollandsk løsning

Vår første løsning representeres ved et hus fra Holland. Det har så eiendommelige trekk at det fortjente en inngående omtale. Her skal vi bare nevne noen av de mest karakteristiske egenskaper og viser til plan av første etasje, fig. 2. Det fremgår at bygningen i utpreget grad har den smale bredden og den store dybden (grunnflate 5,10 x 15 m). Den er i to etasjer, men har en midtseksjon på tre etasjer. Denne seksjonen har et kjøkken som ligger lavere enn gulv i første etasje. Over kjøkkenet er to soverom. Når seksjonen lar seg innpasse under gulv i annen etasje, skylles det nedsenkningen sammen med de lave etasjehøyder.

I første etasje ligger et stort rom som opptar hele husets bredde mot gaten. Fra det løper en gang som ender med en dør ut mot bakplassen. Foruten at gangen opptar trafikken til og fra gårdsplassen gir den adkomst til rommene i midtseksjonen. Den gir også adkomst til et soveværelse med vindu mot gårdsplassen.

De lukkede langvegger fører til at midtseksjonen ikke kan få direkte dagslys. Her måtte det settes inn glassfelt i innvendige vegger. Kjøkkenet og de to soveværelser får inndirekte lys gjennom glassrute fra forrommet mot gatene og fra rommet mot gården. Tilslutt skal det gjøres oppmerksom på vindeltrappen som fører fra rommet mot gaten opp til stuen i annen etasje.

2. Første etasje i et hus fra Holland.

3. Et utsnitt av Hundestrasse, Lübeck.

Hvilken utbredelse hadde det hollandske huset? Vi kan her referere til Karl Mühlke¹ som opplyser at en variant av huset fantes i Osnabrück og Bremen. Mer betyr det kanskje at et hus i Friedrichstadt i Slesvig Holstein hadde formen med den nedsenkede midtseksjon. Huset fra Friedrichstadt som ble revet i 1902, kan tyde på at det hollandske hus hadde utvidet sitt område i nordøstlig retting. Her mangler vi sikker viten og har behov for nye undersøkelser.

En løsning fra Lübeck

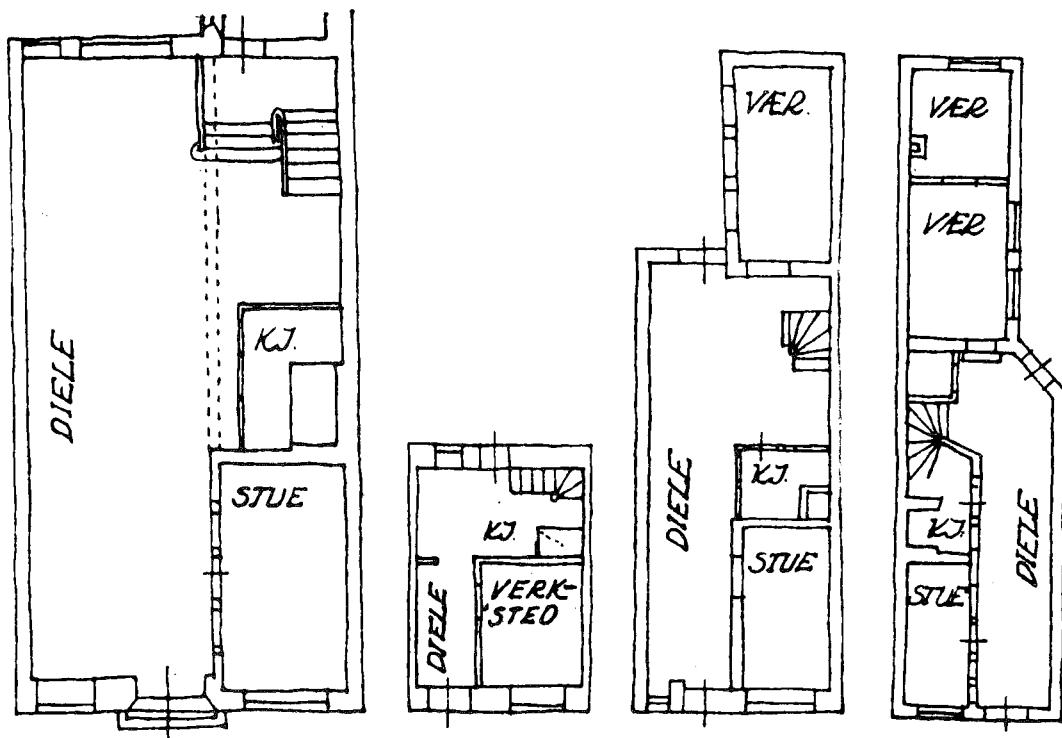
Når vi nå tar for oss Lübeck, er beliggenheten fremdeles den samme. Som karakteristiske gater kan nevnes Mengstrasse med sine store kjøpmannshus og Hundestrasse hvor småborgere holdt til. Begge gater har de smale og dype hus som ligger det ene tett inntil det andre. Vi gjengir her et utsnitt av Hundestrasse, fig. 3.

Når det gjelder borgerhus fra Lübeck, viser vi til en tegning hvor planene av første etasje i fire hus er stillet sammen, fig. 4.

Lengst til venstre er et stort og fornemt hus. Mens det hollandske huset har forrommet mot gaten og en gang som fortsetter videre til gårds-plassen, har huset fra Lübeck sin Diele. Den løper i hovedhusets lengde fra gate til gård. Med sin rike-lige bredde tjener den mange formål. Den gir adgang til rommene i første etasje, den har forbindelse med trapp og endelig har den dør til en fløy med værelser som strekker seg innover plassen. Men Dielen er også husets samlende midtpunkt. Den er oppholdsrom men også arbeidsplass. Dette kommer vi tilbake til senere.

Det blir en stor kontrast både når det gjelder størrelsen og det sosiale nivå, når vi tar for oss hus nr. 2 på vår tegning. Dette var fraflyttet og sto tomt i påvente av rivning året 1973. Under et besøk i byen, lånte forfatteren av denne artikkel nøkkelen til huset og foretok en skissemessig oppmåling. Også dette huset har den gjennomløpende Dielen – her riktignok delt i to ved en nyere glassvegg med dør. Det viste seg at den siste beboer var en håndverker – en skredder – motejournaler som hang i verkstedet frem mot gaten fortalte om profesjonen.

¹ Karl Mühlke: Von nordischer Volkskunst. Berlin 1906. – En fortegnelse over bøker som har haft særlig betydning for forfatteren under hans arbeide finnes i Gamle Borgerhus i Bergen, bind II, 1978. (Rec. i detta häfte av Rig s. 140. Red:s anmärkning).

4. Første etasje i fire hus fra Lübeck.

Antagelig førte de minimale dimensjoner til at kjøkkenet ikke utgjorde eget rom. I Dielens bakerste del sto den åpne kjøkkengruen ved siden av trappen, som førte opp til to rom i annen etasje.

De to hus til høyre på vår tegning er større, men de forteller ikke om velstand. Det ene ble målt opp i 1945, det andre i 1947. Begge var sterkt ominnredet, men det ble laget rekonstruerte planer som her er lagt til grunn.

Mest opptatt blir man av huset lengst til høyre. Det har en velbevart fasade med trappegavl som må gå tilbake til 1600-tallet. Interiøret var totalt forandret. En oppmåling fra 1959 viser at huset hadde tre leiligheter, en i første, to i annen etasje.

La oss studere de fire hus nærmere. Alle er smale og har stor dybde. Alle har også de lukkede langvegger som fører med seg at vinduer og utvendige dører må anbringes på kortsiden mot gate og gård. Tidligere er det nevnt at dette er et av de likhetstrekk som felles beliggenhet og felles grunnform gir. Men overensstemmelsen mellom husene går lenger.

En sammenlikning viser at det store kjøpmannshus til venstre og de andre som er mindre, alle har samme antall rom. Som unntagelse kan nevnes skredderhuset hvor kjøkkenet ikke har sin særlige innpaneling. Videre er rommene ordnet på en måte som gjentar seg. Alle hus har Dielen. Frem mot gaten ligger et rom som kan ha vært kjøpmannens kontor,

men det kan også ha vært utsalgshus eller verksted. Så følger kjøkkenet med indirekte lys fra Dielen, deretter trappen. Vi har her nevnt felles trekk som ikke kan føres tilbake til beliggenheten og den felles grunnform.

Skjer det en ordnende påvirkning også fra annet hold?

Her er det naturlig å tenke på lovmesigheten som Eilert Sundt påviste. Er man kommet frem til en endelig form som ble akseptert – en form som ble gjentatt påny og påny? Har det dannet en type som spredte sig over et større eller mindre område?

La oss her sammenholde kjøpmannshus i Lübeck og Hamburg. Fra Lübeck kan vi nevne Mengstrasse 48 som kanskje er den største opplevelse for tilreisende som besøker byen. Bygningens eldste deler skal gå tilbake til midten av 1500-tallet. Den ble ødelagt under krigen, men er satt istand og tjener idag som eksklusiv restaurant. Selv om den nye bruk utvivlsomt krevet visse konsesjoner, gir interiøret en levende forestilling om kjøpmannshuset, slik det fungerte i gammel tid. Dielen imponerer ikke bare ved sin store lengde, men også ved sin høydedimensjon. Delvis er den ført opp gjennom to etasjer. Den store, vakkert utstyrte trappen fører opp til et galleri i annen etasje.

Som sidestykke fra Hamburg kan nevnes Deichstrasse 44. Hamburg ble som kjent sterkt ødelagt under siste krig, og meget få av byens gamle kjøpmannshus er i behold. Men Hamburg har sine gode arkiver med oppmålinger og fotografier av kjøpmannshus som de var før krigen.

I Deichstrasse 44 i Hamburg var den samme lange og høye Dielen som i Meng-

strasse 48 i Lübeck. Også her var den fornemme renessansetrappen Dielens pryde. Den førte opp til et galleri i annen etasje.

Det kan også vises til et trekk som er forskjellig i de to byer. I Kjøpmannshuset i Hamburg lå kjøkkenet opprinnelig inn mot Dielen som i Lübeck, men i senere tid ble det flyttet ned i kjelleren.

Det er også en forskjell mellom byplanene i de to byer som gjør seg gjellende. I likhet med andre kjøpmannshus i Hamburg hadde Deichstrasse 44 et gårdsrom som endte med et pakkhus, oppført mot en av byens mange kanaler. Her kunne fartøyer legges til og varer ble heist opp til pakkhusets lagerrom. Bare få hus i Lübeck har tilsvarende pakkhus i forbindelse med virksomheten.

Her vender vi tilbake til hovedhusene i Mengstrasse i Lübeck og Deichstrasse i Hamburg. I begge hovedhus var arbeidsordningen den samme. På pakkloftene i de øvre etasjer ble varer firet ned til Dielen for herfra å fraktes videre til kundene. Andre varer ble brakt inn i Dielen for å bli heist opp i loftene for lagring.

Felles for de to byer var at Dielen hadde sin dobbelte funksjon – arbeidsplass og fornemt oppholdsrom. Det er som man kom frem til en løsning av kjøpmannsgården, nøye avpasset etter en særpreget livsform i de to byer.

Hører Lübeck og Hamburg med til samme spredningsområde? Har det format seg en type som også har vandret til andre byer?

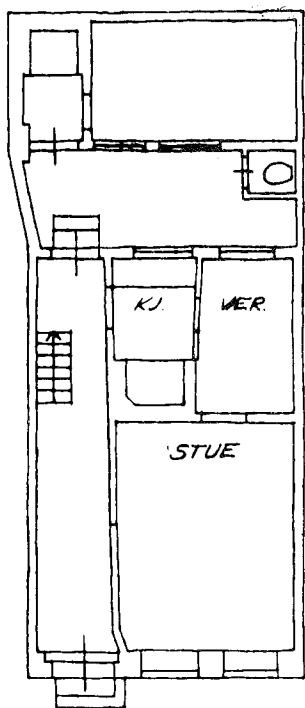
En løsning fra København

Vårt siste eksempel på løsninger i tettbygde bystrøk er fra København. Vi viser her et hus som er karakteristisk for denne byen. I første etasje er det en gang som

sørger for forbindelsen mellom gate og gård, fig. 5. Den har ikke Dielens bredde og heller ikke dens mange funksjoner. Den har dører til værelser i første etasje og her ligger trappen som fører opp til loftet eller til husets øvrige etasjer. Dette at gangen er så smal, fører med seg at et maksimum av husets areal i første etasje kommer værelsene tilgode. På tegningen er uthuset som ligger mot gårdsplassen tegnet inn.

Det vi fester oss ved i fig. 6 er den store overensstemmelsen mellom de fire planer. Skulle vi nevne en forskjell måtte det være at det store kjøpmannshus fra København har en gang som mot gaten utvider seg til en forstue.

Våre iakttagelser fra kjøpmannshusene i Lübeck, fig. 4, gjentar seg her. Uavhengig av størrelse, uavhengig av sosialt miljø har alle hus samme antall rom.

5. Første etage i et hus fra København

Påny ser vi også at rommenes innbyrdes beliggenhet er felles.

Vi ser at en type må ha vandret fra Danmark til Norge. Landegrenser synes ikke å være noen hindring under typens spredning. Men her bør vi studere våre fire hus nærmere.

Mens planene i de to byer viser stor overensstemmelse, kan man ikke si det samme om bygningenes eksteriører. I København er husene oppført i bindingsverk eller i mur. De har det særpreg som er så karakteristisk for denne byen. Husene fra Bergen er preget av byens eldgamle tradisjoner. De er oppført i tre. Veggene er tømret av lafteverk og har en kledning av vannrette bord.

Har vi her lært en lovmessighet å kjenne? Det er bare planløsningen som passerer uendret fra land til land, mens eksteriøret under vandringen preges av den lokale byggeskikk. Hvis man ikke har det europeiske perspektiv, er det lett å tro at man står overfor en helt og holdent lokal form.

Vi kjenner ikke spredningsområdets utstrekning, men det omfatter foruten København og Bergen også Helsingør og de sydsvenske byer Malmø og Ystad.

Så melder spørsmålet seg om det var i København typen fikk sin form, eller om spredningssentret lå lenger mot syd, kanskje i Tyskland?

I denne artikkel har det vært vesentlig å få frem hovedlinjene. Dette preger valget av planer fra Lübeck, fig 4, og fra København, fig 6.

Når det gjelder løsningen felles for København og Bergen kan vi vise til mer detaljerte undersøkelser. Begge de to byer har hver sine lokale varianter av løsningen med gjennomløpende sidegang. Men vi finner også varianter som er felles for

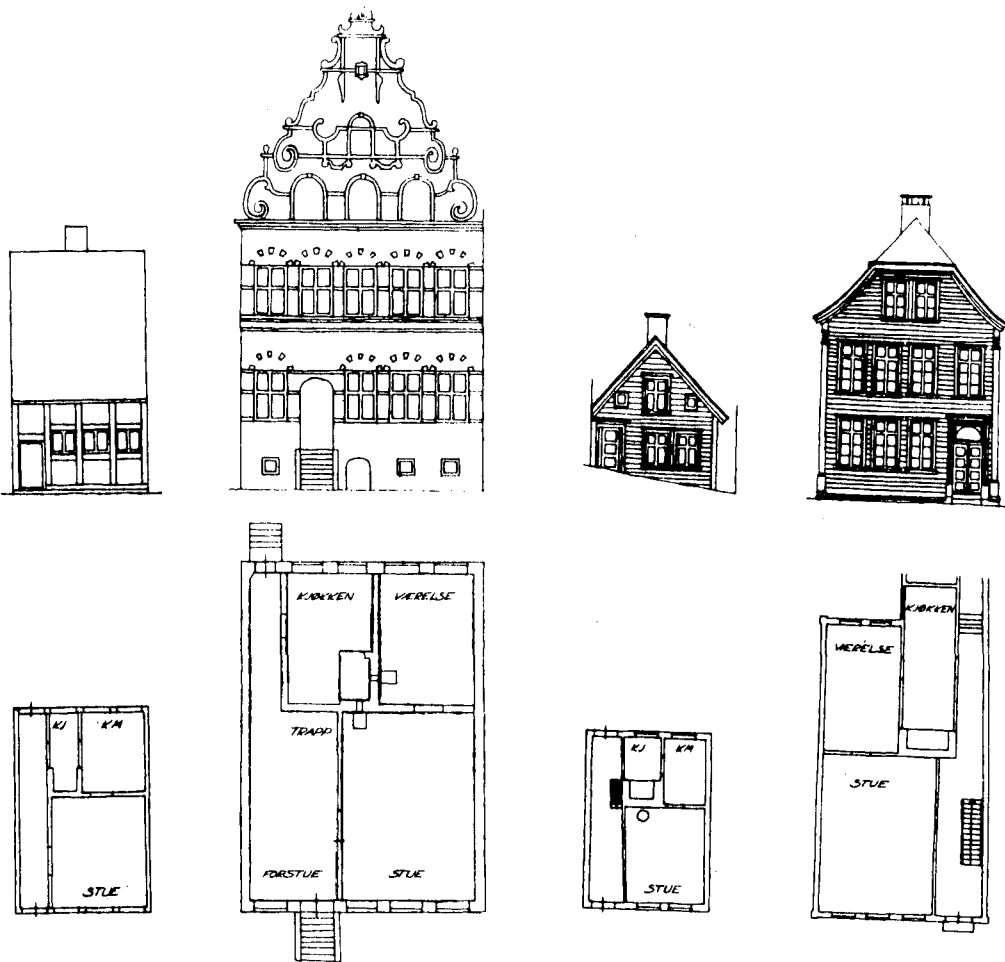
de to byer. Det later derfor til at også varianter av løsningen med gjennomløpende sidegang må ha vandret fra den ene by til den andre.

Utvilsomt vil grundigere undersøkelser også av de andre løsninger bringe inn detaljer som gjør bildet rikere og mer variert.

Konklusjon

Vi står overfor en oppgave som haster. Materialet vi har å bygge på er for en stor del ved å gå tapt. Igjen kan Bergen tjene som eksempel.

I de gamle bystrøk kan man ennå finne familier som gjennom generasjoner har bodd i samme husene. Dette er en opplevelse som etterhvert blir sjelden. De gamle husene trues fra flere hold. Bedrifter og tomteselskaper er kjøpere. Det er ikke

6. To hus fra København: S:t Annægade 14, Strandgade 28. To hus fra Bergen: Knøsesmuget 32, Strandgaten 141.

bygningene som intresserer, men grunnene de står på – de får økende verdi etterhvert som byens moderne sentrumsbebyggelse ekspanderer. Bergen Kommune er stor huseier i disse bystrøk. Vedlikeholdet av eiendommene forsømmes og bygningene blir brukt til innkvartering av husville.

Videre fører øket trafikkbehov med seg at gater gjennom gamle bystrøk må utvides. Når husene er revet og gatene utvidet, blir det gjerne åpninger i den gamle bebyggelsen. Dette blir kjærkomne parkeringsplasser.

I det siste har man som nevnt kunnet

merke en økende forståelse for gamle bymiljøer.

Bergen er neppe værre stillet enn andre byer i og utenfor Norge. Det later til å være felles at gamle hus som hittil ble ansett som verdiløse, rives uten å være undersøkt og oppmålt.

Her har vi da en viktig del av arbeidet som forestår. Det må foretas bygningsundersøkelser og oppmålinger, og så langt det er mulig må arkivopplysninger skaffes tilløve.

Og tilslutt, la oss ikke glemme at vi står overfor en oppgave som krever samarbeide mellom forskere i mange land.

Zusammenfassung

Wohnhäuser in alten Stadtvierteln

Eine Forschungsaufgabe

Als Ausgangspunkt der Darstellung dient dem Verf. seine norwegische Heimatstadt Bergen. Noch um 1950 waren hier lediglich einige wenige Wohnhäuser vermessen worden. Man hatte sich einseitig nur für architektonische Qualität und dekorative Ausschmückung interessiert und die gewöhnlichen Wohnhäuser übersehen, die in den alten Stadtvierteln dominierten. Ebenso dürfte es sich in anderen Städten sowohl in Norwegen wie anderwärts verhalten. Eine Untersuchung der Wohnhäuser des Durchschnittsbürgers ist jedoch jetzt eine dringende Aufgabe der Forschung. Welche Hilfsmittel standen in alten Zeiten zur Verfügung? Wie kam es, dass die Grundrisse der Häuser an vielen verschiedenen Orten gemeinsame Züge aufweisen?

Die Grundstücksgrenzen haben die Fähigkeit, Stadtbrände zu überleben. Daher gibt es in Bergen noch heutigentags Häuser von schmaler länglicher Form mit der Schmalseite zur Strasse und dem Hof am innersten Ende des Grundstücks. Die schematische Zeichnung S. 115 ist typisch für dichtbebaute Viertel in einer grossen Zahl alter Städte.

Zunächst beschäftigt sich der Aufsatz mit den einfachsten Häusern, die eine Breite von etwa 3 m haben. Die Grundrisse zeigen das erste und zweite Geschoss in Häusern aus Lübeck, Abb. 1,1, Colmar, Abb. 1,2 und Breslau, Abb. 1,3. Sie haben gemeinsam, dass die Wohnräume im Oberstock liegen, während das Geschäft des

Kaufmanns oder die Werkstatt des Handwerkers das Erdgeschoss einnimmt. Die minimale Breite führt dazu, dass die Zimmer in einer Reihe hintereinander liegen müssen. Diesgleichen Grundrisse dürften die Häuser in „Gamla stan“, der Stockholmer Altstadt, aufgewiesen haben, Abb. 1,4.

Die Lage der Häuser, die im weiteren behandelt werden, ist, wie die schematische Zeichnung zeigt, die gleiche, aber die Breite ist grösser, etwa 5 bis etwa 8 m. Hier herrscht grössere Wahlfreiheit, und im Erdgeschoss kann etwas Raum für eine Verbindung zwischen Strasse und Hof ausgespart werden. Drei verschiedene Grundrisse werden erörtert. Abb. 2 zeigt ein Haus aus Holland mit einer charakteristischen Grundfläche von 5,10×15 m, aber mit einem verwickelteren Grundriss.

Aus Lübeck zeigt Abb. 3 einen Abschnitt von einem Kleinbürgerviertel mit schmalen, aneinander grenzenden Häusern, die sich tief in die Grundstücke hinein erstrecken. Auf Abb. 4 sind die Grundrisse von vier Lübecker Häusern zusammengestellt. Der Kontrast im bezug auf Grösse und Sozialebene ist gross, aber alle sind schmal mit grosser Tiefe zum Hof hin. Bei sämtlichen Häusern liegen die Diele und die gleiche Anzahl von Räumen in ähnlicher Reihenfolge. Hier erkennt man gemeinsame Züge, die nicht von Lage und Grundform abhängen. Sollte hier ein Gebäudetyp vorliegen, der sich über ein grösseres oder kleineres Gebiet verbreitet hatte?

Man kann ein paar Kaufmannshäuser in Lübeck und Hamburg vergleichen. Sie weisen Unterschiede auf, aber sie haben die gleiche hohe und lange Diele, und die gleiche vornehme Renaissance-terrasse führt zu einer Galerie hinauf. In beiden Städten hat die Diele eine doppelte Funktion: sie ist Arbeitsplatz und vornehmer Aufenthaltsraum, also die gleiche Art von einer besonderen Lebensform sorgfältig angepasstem Kaufmannshof. Gehören Lübeck und Hamburg zu demselben Verbreitungsgebiet und hat sich hier ein Bautyp herausgebildet, der auch auf andere Städte übergriff?

Das letzte Beispiel des Verf. für eine Bauplanung in dicht besiedelten Stadtvierteln stammt aus Kopenhagen, Abb. 5. Im Erdgeschoss verbindet ein Gang Strasse und Hof. Abb. 6 zeigt die grosse Übereinstimmung zwischen Hausgrundrissen in Kopenhagen und Bergen. Hier wiederholt sich die Beobachtung in bezug auf die Kaufmannshäuser in Lübeck, Abb. 4. Unabhängig von

Grösse und Sozialebene ist die Zahl der Zimmer und ihre Lage die gleiche.

Aus Dänemark kann der Typ nach Norwegen gekommen sein, die Staatsgrenzen waren der Verbreitung nicht hinderlich. Dagegen ist das *Exterieur* die hier behandelten Gebäude sehr verschieden und trägt das Gepräge der lokalen Baugewohnheiten. Nur der *Grundriss* ist unverändert von Land zu Land gewandert, obschon Detailuntersuchungen das Bild stärker nuancieren.

Die moderne Bebauung im Zentrum alter Städte nimmt zu. Der wachsende Verkehr verlangt verbreiterte Strassen. Die Untersuchung und Vermessung der hier erwähnten Hausformen *erllt* also. Auch Archivangaben müssen beschafft werden. Hier handelt es sich um eine Aufgabe, die Zusammenarbeit von Forschern in vielen Ländern erfordert.

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN

De enbärsplockande djäknarna

Kring en notis hos Olaus Magnus

Av Sven Almqvist

De biografiska uppgifterna om Olaus Magnus före år 1518, då hans självbiografi börjar, är knapphändiga. Om hans skolgång vet vi ingenting med säkerhet. Som tioåring säger han sig år 1500 ha varit vittne till hur i Linköping en yngling avrättades för falskmynteri.¹ Sannolikt var Olaus då elev vid stadens domskola eller vid dess franciskanerkloster.

I en annan notis uppger han sig i augusti månad 1505 "efter skolgossars sed" ha plockat enbär på ängarna vid Aros.² Detta har tolkats så, att han skulle ha gått i skola i Västerås. Emellertid framhåller John Granlund i efterskriften till sin stora kommentar till historieverket, att intet finns som bekräftar eller motsäger denna hypotes.³ Som detaljkommentar till Olaus uppgift om enbärsplockningen hänvisar Granlund allmänt till dessa bärs kända mångsidiga användning.⁴ Ingen tycks hittills ha ställt frågan vilken sedvänja Olaus åsyftar. Eller med andra ord: varför hade just skolgossar för sed att plocka enbär?

I en av Johan Henrik Schröder 1842 författad avhandling om den landsflyktige ärkebiskopen Johannes Magnus återges i en not uppgiften om brodern Olaus skolgång i Västerås.⁵ Schröder hänvisar i detta sammanhang till en mer än 100 år äldre dissertation av västmanlänningen, sedermera kyrkoherden i Arboga, Laurentius Wicander.⁶ I denna refereras Olaus egen uppgift om vistelsen i

Västerås 1505. Av speciellt intresse är emellertid den hänvisning Wicander i anslutning till denna notis gör till en bestämmelse "in fragmento constitutionum Scholasticarum, ab gl. m. Carolo IX editarum". Denna är av följande lydelse: "Til tacksamhet af sine Lärjungar skal Scholæmestaren hafwa af hwar diekne en kanna enebär årligen wid Bertholomæi tid."

Någon kunglig förordning med sagda innebörd har inte påträffats. Ej heller i 1571 års kyrkoordning eller 1611 års skolordning är något dylikt stadgande intaget. Däremot kan flera exempel på regionalt utfärdade bestämmelser av denna art anföras.

I biskop Johannes Rudbeckius kyrkostadgar för Västerås stift återfinns följande passus: "Af dieknarna skal scholemästern hafwa ... Bartholomæi tijdh två öre för nötter och enebär. Gregorii tijdh itt halft lass wedh eller två öre. Om sommaren een börda lööf och en gräss eller 2 öre, såsom waant är ..."⁷ I en motsvarande stadga för Strängnäs stift nämnes i detta sammanhang "ljus, nötter och enbär".⁸ Båda dessa stadgar är odaterade men hänför sig till 1620-talet. Orden "såsom waant är" i Västeråsbestämmelserna tyder på att Rudbeckius härvid kodifierade en gammal sedvänja. Uppenbarligen har vid denna tid naturaförmånerna, åtminstone delvis, omsatts i kontantbelopp. När i Västerås gymnasiets rektor den 28 augusti 1630 å egna och rector scholæ vägnar i konsistorium frågade "hur mycket nu denna tiden skulle givas för en kanna nötter och enbär", fick han till svar att djäknarna hade god tid "thesse saker att colligera", och att de därför borde kunna fullgöra sagda naturaprestation. De som voro för lata eller höllo sig för goda att "colligera" skulle för var kannä ge fyra öre. Och vid samma tid på året talas

⁷ H. Lundström, Biskop J. Rudbeckius' Kyrkio-stadgar för Westerås stift. (Skrifter utg. af Kyrkohistoriska föreningen. II: 1). 1900, s. 46.

⁸ Constitutiones collegii Strengnensis. Svensk översättning i: A. Falk, Strängnäs gymnasiums historia. (Regium Gustavianum Gymnasium Strengnense MDCXXXVI-MCMXXVI.I). Strängnäs 1926, s. 24.

¹ Olaus Magnus, *Historia de gentibus septentrionalibus*. Rom 1555. Bok 6, kap. 13 (s. 213). — Svensk översättning: *Historia om de nordiska folken*. II. Uppsala 1912, s. 18.

² *Ibid.* Bok 21, kap. 48 (s. 776) resp. IV. Uppsala 1925, s. 268.

³ Olaus Magnus, *Historia om de nordiska folken*. V. Uppsala 1951, s. 562.

⁴ *Ibid.*, s. 542. Jfr s. 274 (kommentar till bok 12, kap. 4).

⁵ J. H. Schröder, *Johannis Magni Gothi ... in exsilio labores et ærumnæ*. I. (Diss. Ups. Resp. A. Hedenlund). Ups. 1842, s. 7.

⁶ L. Wicander, *De Arosia, urbe Westmanniæ primaria*. I. (Diss. Ups. Præs. L. Arrhenius). Holmiæ 1720, s. 61. — Wicander hänvisar felaktigt till Olaus Magnus 21:29 (jfr not 2 ovan).

1633 i ett domkapitelprotokoll om "accidentia ut nuces, cantelæ, grana, ligna".⁹ Från Karlstads skola meddelar oss Petrus Gyllenius i sina dagboksanteckningar att ungdomen årligen i början av augusti hade en veckas lov från skolan för att plocka nötter. Anteckningen härom återkommer under vart och ett av åren 1636–1643, då han själv var elev i skolan.¹⁰

Till dessa uppgifter från 1600-talets förra hälft kommer också en något senare, meddelad av Rudolf Hall från Gävle skola. Det gäller en lista från år 1669 över elevers djäknepengar och enbärsleverans. Enligt denna fick rector scholæ av 20 lärjungar mottaga enbär, varvid kvantiteterna växlade mellan 1/2 och 2 1/2 kannor per man. Hall säger i sin kommentar härtill att sådana avgifter omtalas i vissa tyska läroverkskällor på 1500- och 1600-talen. Han hänvisar också till de här nämnda exemplen från Västerås och Karlstad.¹¹

En viss motsvarighet till dessa 1600-talsbelägg angående elevernas sportler till skol- och gymnasia B. R. Hall, Kulturella interiörer från storhetstidens uppräkningsarbete. (Urval ur Johannes Rudbeckii. domkapitel- och visitationsprotokoll 1629–46). Stockholm 1915, s. 12, 61.

¹⁰ Diarium Gyllenianum eller Petrus Magni Gyllenii dagbok 1622–1667. Utg. och kommenterad av C. J. Gardberg och Daniel Toijer. (Värmland förr och nu. Årg. 60. 1962), s. 24, 27, 30, 36, 44, 51, 56, 63.

¹¹ B. R. Hall, Till Gefle läroverks historia 1557–1850. (Årsböcker i svensk undervisningshistoria, 68, 69). Stockholm 1943, s. 108, 530. – Gösta Berg påpekar, att skolgossarnas gemensamma nötplockning är känd även från Danmark, t. ex. från Næstved omkring 1700 (Rasmus Aerebres autobiografi; Kbhvn 1889, s. 36).

sierektorer i form av bl. a. enbär och nötter finner vi på 1760-talet i Växjö. Samuel Ödmann berättar i sina kända skolminnen att hela skolan en dag om våren fick fritt från läsning för att plocka tallstrunt åt rektor. Denne kunde härigenom "förse alla sina vänner med ämne till tallstruntöl, som där mycket brukades". Och han tillägger att bönderna omkring staden "klagade jämmerligen över denna förödelse på sin växande tallskog".¹²

Av större intresse är emellertid den omständigheten att den gamla sedvänja, som här illustrerats med spridda exempel från 1600-talet, ej funnits tidigare belagd i Sverige annat än just genom Olaus Magnus' notis från 1505. Intressant är också hans uppgift att enbärsplockningen ägde rum "i medio av augusti". Detta stämmer ju väl överens med den i de refererade 1600-talsstadgarna fastställda tiden för enbärsleveranser till skolmästaren, nämligen "vid Bartholomæi tid", dvs. omkring den 24 augusti.

Olaus Magnus exakthet när det gäller personliga minnesbilder får här en god belysning. Antagandet att han verkligen gått i Västerås skola kan väl också härmed anses ha blivit bestyrkt.

¹² Sam. Ödmann, Hågkomster från hembygden och skolan. (Svenska bygder i äldre beskrivningar. Utg. av J. Sahlgren). Lund 1918, s. 55. Tallstrunt är de färska toppskotten av tall. – Ödmanns berättelse återges av Nils von Hofsten i dennes arbete Pors och andra humleersättningar och ölkryddor i äldre tider. (Acta Academiae Regiæ Gustavi Adolphi XXXVI). Uppsala 1960, s. 158. v. Hofsten lämnar också en utförlig framställning om "Enbärdricka och enrisdricka" (ibid. s. 151–157) med talrika litteraturhänvisningar. Han nämner dock intet om skolmästarnas enbärsuppbörd.

Zusammenfassung

Die Wacholderbeerenpflückenden Schüler

Zu einer Notiz bei Olaus Magnus

Olaus Magnus berichtet in seinem grossen historischen Werk (Anm. 1), dass er „nach der Sitte der Schüler“ auf den Wiesen bei Västerås Wacholderbeeren gepflückt habe. Was war das für ein Schulbrauch? Im Anschluss an diese Angabe verweist eine Dissertation von 1720 (Anm. 6) auf einen königlichen Erlass, demzufolge „die Schulmeister“ alljährlich zu St. Bartholomäus von ihren Schülern aus Dankbarkeit eine Kanne (etwa 2,3 l) Wacholderbeeren erhalten sollten. Eine derartige Verordnung liess sich jedoch nicht auffinden, hingegen gibt es mehrere Beispiele für regional erlassene Bestimmungen (Anm. 7, 8; aus den 1620er Jahren, in Västerås, wird

gesagt: „wie es üblich ist“). Zu dieser Zeit wird wenigstens teilweise diese Naturalabgabe in Geld abgelöst. In Tagebuchaufzeichnungen von 1636–1643, die sich auf die Schule in Karlstad beziehen, wird erwähnt, die Schüler hätten alljährlich Anfang August eine Woche Ferien zum Pflücken von Nüssen bekommen. Der Rector scholæ in Gävle erhielt einer Liste von 1669 zufolge Wacholderbeeren von 20 Schülern, und zwar zwischen 1/2 und 2 1/2 Kannen pro Mann (Anm. 11).

Das oben Angeführte beleuchtet aufs Beste Olaus Magnus' Genauigkeit in bezug auf seine persönlichen Erinnerungen.

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

Korsikas herdar. Relikt eller yttre tvång?

Av Mátyás Szabó

Gunnar Alsmark: Herdar på Korsika.
Engl. summary Diss. Skrifter från Folk-
livsarkivet i Lund 22. Liber Läromedel.
Lund 1979. 263 s., ill.

Transhumans

Det finns idag ca 1 200–1 500 yrkesarbetande herdar på den franska medelhavsön Korsika. Dessa herdar utgör en befolkningsgrupp som anser sig representera "den äkta korsikanen" och som lever och arbetar på ett sätt som bjärt kontrasterar mot det industrialiserade Europas livsföring. Gunnar Alsmark har i sin tilltalande avhandling valt att beskriva ett antal av dessa boskapsskötare, hemmahörande på öns centrala bergsmassiv och fördelade på fem bergsbyar i kantonen Niolo. Alsmarks avsikt är att genom att granska dessa herdars näringsliv, levnadssätt och värdesystem belysa orsakerna till herdarnas låga och eftersatta ställning på Korsika.*

Den form av boskapsskötsel som de korsikanska herdarna bedriver präglas av periodiska förflyttningar mellan sommar- och vinterarbeten – någonting som i det internationella språkbruket kallas för transhumans. Fenomenet att säsongvis förflytta djuren mellan betesplatser på skilda terrängnivåer är välkänt och praktiseras än idag på många håll i Europa oavsett breddgrad och klimat. Transhumans ingår i ett ofta komplicerat ekonomiskt system i vilket åkerbruket och djurskötseln går skilda vägar i stället för att ingå symbios med varandra. Det är uppenbart att utövan- det av detta betessystem innebär en från jordbrukssamhällen avvikande livsföring. Villkoret för

transhumans är stor tillgång på bete. Bland annat av denna anledning samt av lönsamhetsskäl skulle man förvänta sig att betesvandringarna har spelat ut sin roll. Så är det dock inte. På många håll har de försvunnit, på andra platser håller de på att försvinna medan de på vissa ställen lever vidare i så gott som oförändrat skick. Det korsikanska exemplet visar dock att det inte bara är fråga om fortlevandets av en seglivad reliket utan att dagens transhumans är en effekt av storsamhällets ekonomiska utveckling. *Att försöka uppdaga nya samband i detta svåra problemkomplex är en av handlingens största förtjänster.*

Herdarna i Niolo håller sig främst med får, i mindre utsträckning med getter samt transportdjur. Inkomsterna får man nästan uteslutande från djuren. För att kunna existera på sin hjord måste man äga minst 150–250 djur. Arbetskraften kommer från den egna familjen, men man sysselsätter knappast längre alla medlemmar som fallet var för en generation sedan.

Transhumansens tekniska utförande på Korsika ser ut sålunda. Under den kalla årstiden, oktober–april, vistas man på slättområdet vid kusten, i maj återvänder man för en kortare tid till hembyn i Niolo och därefter, under juni–september, utnyttjar man betesresurserna på olika höjder inom bergsområdet.

Av djurens resurser tillvaratas främst mjölken: man tillverkar ost. Man avyttrar dock ungdjur och säljer ull och hudar. De huvudsakliga arbetsuppgifterna för herdarna består sålunda av följande moment: djurens bevakning, mjölkning och ostberedning. Man bor för det mesta närmast primitivt och mathållningen är ytterst enkel. Herdarnas hemby i Niolo är under större delen av året nästan avfolkad, endast på sensommaren kommer herdarna dit, då djuren sprider sig utan uppsikt på de högst belägna betesmarkerna. Under denna tid mjölkar man inte heller. Betet vid byn samt på

* I en delvis omarbetad version återger denna anmälan rec:s anförande som fakultetopponent vid disputation den 13 dec. 1979.

berget tillhör Niolokommunen, vilket innebär att herdarna kan arrendera bete för ett symboliskt pris. Vinterbetet är däremot att betrakta som hela systemet transhumans akilleshäl. Att arrendera vinterbete vid kusten är svårt och osäkert eftersom konkurrensen om resurserna är hård — inte bara mellan herdarna utan också mellan boskapsskötarna och andra intressegrupper.

Avhandlingens uppläggning

Frankrikes storslagna ekonomisk-politiska projekt från 1957 med avsikt att främja Korsikas utveckling kom i längden att missgynna boskapsskötseln i och med att man huvudsakligen investerade på slätten, vilket betydde att herdarnas betesresurser ytterligare beskars. Näringen transhumans i Niolo utgör inte något enhetligt mönster utan varierar i det närmaste individuellt av varje herde alltefter de ekologiska förutsättningarna, väderlek, kapital, tillgång till hjälpande händer, avyttringsvillkor för ost osv. I takt med den ökande hjordstorleken minskar antalet yrkesutövare. Även betydelsen av privata småodlingar minskar alltmer vilket innebär att den tidigare självhushållningen trängs undan av marknadsekonomin. Det är dagens näringssituation i ett nötskal som skildras i avhandlingens tre första kapitel.

Bokens andra hälft behandlar herdarnas livsmönster, deras relation till samhällets olika instanser på skilda nivåer. Den korsikanske herden befinner sig i en utkantsställning i dubbel bemärkelse: han lever i ett efterblivet landskap och idkar en föga lönsam näring, skriver författaren och denna särställning avspeglas självfallet i herdens sociala värdesättning. Medan herdarna upplever sig själva som "de riktiga korsikanerna" och är stolta över sin status som uttryckes i yrkesskicklighet, gästvänlighet och hederlighet betraktas de utifrån med förakt genom att de representerar efterblivenhet, konservatism och är oförmögen till utveckling. Författaren anser som sin huvuduppgift att bemöta dessa stereotyper och samtidigt visa kopplingen mellan dessa och herdarnas sociala och ekonomiska situation.

Den viktigaste sociala enheten för herdarna är familjen, majoriteten av hushållen är sammansatta av kärnfamiljer. Omsorgen om och hänsynen till familjemedlemmarna kan för en utomstående nordbo ibland verka både överdriven och överspänd, skriver författaren. Även släkten är av stor betydelse både i arbetsliv och socialt umgänge — något som återspeglas bl. a. i företeelsen "släktked-

jehus", vilka fortfarande är vanliga i korsikanska byar. Det korsikanska lokalsamhället, som herdefamiljerna lever i, är ett bysamhälle som intill nutiden genom olika manifestationer sammanknyter medlemmarna. Lokalsamhället är det starkaste identifikationsobjektet näst efter familj och släkt. Man finner dessutom hos samtliga herdar ett slags bygdekänsla, samhörighet med kantonen Niolo — trots att det normala agerandet herdarna emellan mest karakteriseras av konflikter och icke av samförstånd. Korsikanens förhållande till sin ö är präglad av chauvinism och öborna, inklusive herdarna, känner sig övergivna av moderlandet Frankrike. Förhållandet mellan nationen Frankrike och Korsika präglas alltså av en klyfta och någon större samhörighet känner inte korsikanen med fastlandet Frankrike.

Dagens herdar på Korsika saknar i stort sett påtryckningsmedel för att påverka eller förändra sin situation. Även om politiken ständigt är närvarande i korsikanskt medvetande är den full av paradoxer både i struktur och handling.

Bokens sista kapitel kan delvis betraktas som en slags syntes, där författaren sammanför de tidigare behandlade faktorerna. Niolo, liksom Korsika i övrigt, är ett utkantsområde genom isolering, sjunkande befolkningstal, olönsamma näringar och låg inkomstnivå. Utifrån E. C. Banfields tes om eftersläpning diskuterar författaren giltighet av begrepp som ekonomisk dualism och "amoralisk familism" relaterande dessa till den mediterrana kulturregionen i allmänhet och Korsika i synnerhet.

Utifrån de ämnesgrupper som Alsmark ställer i brännpunkten och de aspekter han lägger på sitt undersökningsobjekt förefaller dispositionen vara klar även om jag anser att fr. o.m. kap. 4 de teman som behandlas glider in i varandra med åtföljande upprepningar.

Kantonen Niolo med sina fem kommuner utgör efter författarens deklaration (s. 16) centrum för de herdar som behandlas i avhandlingen. Trots ett inledande kap., som har till syfte att presentera undersökningsorten, berörs inte Niolo. Vissa data om kantonen dyker upp lite här och var i boken, de fem byarna där herdarna bor omtalas även sporadiskt men avsaknaden av en samlad framställning om undersökningens centrum kan ibland vara stor. Jag tänker här på en del basinformation ifråga om storlek, befolkningstal, ägornas men framför allt befolkningens sammansättning alltefter syssel-

sättning. Det är nämligen inte bara herdar som bor i dessa byar.

Först på s. 196 får man en samlad bild av transhumansens utveckling i fyra faser. Detta ges dock inte som något resultat av författarens egna undersökningar utan är bara ett referat av andras sammanställningar. Det gäller alltså själva huvudnäringens utvecklingsfaktorer, vilket man gärna hade önskat sig i kap. 1. Det är möjligt att det i det aktuella sammanhanget behandlade problemet — nämligen marginaliteten — vinner i klarhet genom att historiken tecknas först här men läsaren förlovar något på denna disposition. Man får ett intryck av att uppläggningsen bestämts inte bara av ämnets logiska uppföljning utan också av de problem som författaren önskar behandla.

Det arbetssätt författaren använder sig av, även om det inte är helt nytt, skiljer sig i viss mån från andra doktorsavhandlingar i etnologi. Redovisning, problemformulering, bevisföring varvas med resonerande partier och fältanteckningar ibland på samma sida. Även om somliga läsare kanske finner kravet på stringensen något eftersatt måste man villigt medge att författaren förmedlar kunskaper och insikter med det engagerande sätt på vilket han författat sin avhandling. Sättet att använda och nyttja notapparaten avviker också från andras verk. I noterna förekommer ofta viktiga ting och läsarna bör uppmärksammas på att noga följa dessa för att inte missa väsentlig information. Författaren har en viss fallenhet för det dramatiska, vilket kan sammanhånga med ämnet. I vissa stycken i avhandlingen är stilen ”sammanhållen och litterär” för att citera författaren och som sådan väl-skriven och lättläst.

Både uppläggning och arbetssätt har sin förklaring utifrån den målsättning författaren har med sitt verk. På s. 16 får läsaren en allmänt hållen deklaration över avsikten, det gäller närmast de deskriptiva aspekterna med tre angivna problemområden: 1) transhumans 2) herdarnas livsmönster mot bakgrunden av den ekonomisk-historiska utvecklingen i Frankrike och 3) samarbetets villkor i ett marginellt samhälle.

I denna sin måldeklaration har författaren snarare varit för återhållsam än lovat för mycket. Avhandlingen är ett exempel på samtidsforskning som vill förklara varför människorna agerar på ett visst sätt. Även om det anförs vissa förklaringsstolkningar och modeller från andra forskare i samband med analysen av konkreta ting har författaren inte direkt knutit an till någon skola eller teori utan,

som han själv säger (s. 15) strävar han efter att relatera de lokala förhållandena till generella linjer i samhällsutvecklingen. Därför har jag ingenting att anmärka på avhandlingens teoretiska inramning. Författaren visar här självständighet och säkerhet att hantera begrepp. Vad som står i avhandlingen styr författaren med fast hand. Somliga läsare, i synnerhet de som är attraherade av själva transhumansen, kan sakna något av den jämförande aspekten. Sådan tycker jag kunde ha varit motiverad i några bestämda fall, t. ex. beträffande Sardinien. Sålunda har Korsikas och den behandlade yrkesgruppens marginella problem blivit av överordnad betydelse för avhandlingen.

Fältarbetet

Avhandlingen bygger huvudsakligen på de fältundersökningar författaren i olika etapper företagit under en tioårsperiod (mellan 1967–1976). Fältarbetet bestod ”till största delen av egna fältobservationer” men även av intervjuer, av vilka man får några smakprov i citatform i avhandlingen. Författaren fann att etnologens vanliga arbetssätt med intervjuer och strukturerade frågelistor var svår att tillämpa på de korsikanska herdarna på grund av att misstänksamheten var stor mot direkta utfrågningar. Därför var deltagarobservation det lämpligaste sättet att förvärva insikter. Upplysningarnas kritiska värde ökades genom efterkontroll samt av att det var ett relativt begränsat antal informanter författaren arbetade med: underlaget för avhandlingen utgörs av ett 30-tal herdar. Här har jag vissa anmärkningar som främst berör redovisningen av fältarbetets resultat.

Författaren betraktar värdet av sitt fältmaterial ligga mera på det *kvalitativa* än på det *kvantitativa* planet (s. 20). Därigenom blir avhandlingen mer problemformulerande än problemlösande. Denna deklaration kan dock förefalla dubbeleggad framförallt med tanke på att intervjumaterialet inte har redovisats. Det är inte bara vanligt utan också nödvändigt att i ett på fältundersökningar baserat arbete redogöra för sagesmännen (i form av en lista innehållande viktiga informationer om sagesmännens typ och hemhörighet). Med tanke på den variationsrikedom som karakteriserar basnäringen i denna avhandling hade betydelsen av en sådan redovisning varit stor. Som det nu är får läsaren själv hålla reda på vilken kategori av herdar som kommer till tals i bokens olika delar.

Ett annat problem är exemplifieringen medelst citat från sagesmännen. När författaren för en dis-

kussion rörande ett visst problem kan ibland bevisföringen fastna i ett citat. Man vet med andra ord inte hur pass underbyggda författarens slutsatser är i vissa sakfrågor. Jag tar som exempel den avtalsform som kallas *cumpania* och som jag skall återkomma till i samband med samarbetsproblemet, men där jag tycker författaren inte satt tillräcklig kraft bakom orden. Till exemplifieringen hör också problemet med sagesmännens omdöme, som jag anser författaren har en tendens att ta fasta på värderingsmässigt.

Man finner att bara ett relativt litet antal informanter har kommit till tals, t. ex. familjen Luciani från Tuara som författaren oftast återkommer till. Detta kan i och för sig vara berättigat under förutsättning att läsaren får förklarad orsaken, varför just dessa sagesmän träder fram. Vad författaren säger härom (s. 226 i not 13) känns knappast vederhäftigt: ”gemensamt för samtliga kapitel är att ett fåtal familjer och personer får exemplifiera flera olika situationer. Detta för att minska en namnrikedom som lätt kan skapa förvirring”.

I vissa fall saknas mera dokumentärt material såsom arrendekontrakt, protokoll av olika typer, köpekontrakt, räkenskaper eller arkivalier av andra slag. Författaren säger visserligen att överenskommelserna (vid anställning, arrendering av bete m. m.) var muntliga, men var det så genomgående? Ytterligare en fråga rörande materialunderlaget för avhandlingen gäller data av mer statistiskt slag. Författaren säger i not 1:5 (s. 227) att få saker kan vara mera förvirrande än att arbeta med korsikansk statistik. Jag undrar om inte detta är en överdrift. Jag har själv funnit en relativt stor samhörighet i uppgifterna rörande statistik på djurinnehav, i detta fall tagna ur för mig tillgängliga lexikaverk. De ”hårddata” som författaren medtar i avhandlingen finner jag vara av stor betydelse och önskvärdt hade varit flera sådana, t. ex. vad kantonen Niolo och dess kommuner beträffar i avseende på djurinnehav, odlad mark och dess användning. Redovisning av ägoförhållandena i kommuner med herdedominans är nyckeln till förståelse av näringens utövande, mer härom längre fram.

Att avhandlingen i huvudsak bygger på författarens egna undersökningar kan i och för sig vara riktigt och förtjänstfullt – i synnerhet som Alsmark lägger tonvikten på aspekter som icke tidigare renodlats i befintlig litteratur. Svårigheterna att komma över litteratur betonas flera gånger. Avhandlingens litteraturförteckning vittnar emel-

lertid om att författaren väl känner till såväl äldre som moderna studier som ägnats inte bara Korsika i allmänhet utan också det ämne han behandlar i sin bok. Det är snarare så att Korsika är tämligen väl genomforskat och man kan tycka att det är olyckligt att framförallt samtida forskningar icke efter förtjänst återspeglas i avhandlingen. Alsmark förlitar sig alltför mycket på sitt eget material och snuddar endast vid vad andra har kommit fram till. Avhandlingen hade avgjort vunnit på om författaren i högre grad integrerat andras resultat med sina egna. Vad författarparet F. Pernet – G. Lenclud presterat kring samma ämne som Alsmark skriver sin avhandling om får vi nästan ingenting veta. Deras bok (Berger en Corse, *essai sur la question pastorale*, 1977) tar upp en mängd frågor som Alsmark själv fokuserar: näringslivets framväxt, *cumpania*-systemet, familjeförhållanden m. m. Betessystemet, som ju är centralt i transhumans, skildras utförligt av G. Ravis-Giordani men denne skymtar endast i en fotnot i det föreliggande verket. Det är *en* sak om författaren vill presentera eget material och framföra sin egen syn vad gäller den behandlade yrkesgruppen, men att delge läsaren andra forskares resultat hör alltså till forskningsprocessen. Man kan möjligen tycka att en utförligare redovisning av korsikanska undersökningar inte hade hjälpt författaren att förklara de fenomen han har tagit upp, men detta antagande bör ske mot bakgrunden av alla de forskningsresultat som hittills har lagts fram.

I samband med fältarbetet bör man emellertid reservationslöst berömma avhandlingens bildmaterial bestående av ett 50-tal utsökta fotobilder tagna av författaren själv – en stor behållning för samtliga kategorier av bokens läsare.

Detaljer och helhetsbild

Större delen av undersökningen ägnas åt huvudnäringen i kantonen Niolo som behandlas i kap 2–3. Alsmark har här gjort ett fint arbete och hans omtalade arbetssätt i fält kom här till sin fulla rätt i form av deltagarobservationer, t. o. m. aktivt medagerande när det gäller arbetet med djuren. Värdet i den systematiskt genomarbetade delen består delvis i att materialet är homogent, nämligen hans egna iakttagelser, delvis i att det är nuläget som fokuseras i skildringarna med alla de positiva följder som detta medför. Själva vandringsystemet, eller rättare mönstret i detta med dess otaliga variationer, är dokumenterat med en massa värdefulla iakttagelser. Författaren har gett utmärkta

prov på att en noggrann deskription är grunden till allt resonemang. Han t. o. m. tillför sitt ämne en hel del nya infallsvinklar och visar därigenom detaljernas stora betydelse för helhetsbilden.

Låt mig ta några belysande exempel. Den sammanställning Alsmark gör av djur fördelade på åldersgrupper (s. 57) visar inte bara sin vikt ur produktionens perspektiv utan berör också betes-teknik, vandring liksom kontinuiteten i djurens vandringsmönster. Även om författaren bedriver nutidsforskning här får man viktiga insikter i de förändringar som kan ske inte bara under en generation, som man överblickar genom sagesmännens utlåtande, utan också, vilket är ännu viktigare, under själva fåltarbetets gång. Hit hör även tendensen att lång transhumans omfattande djur och människor förändras till kort transhumans för enbart djuren. Lika viktiga drag i förändringen är att näringen specialiseras enligt bestämda regler, större enheter skapas och den därmed sammanhängande arbetsorganisationen får nya uttryck. Mönstret känner man visserligen igen i andra — både agrara och urbana näringar — men det intressanta är just att även transhumansen lyder under liknande lagbundenhet.

I fråga om betesrätten som i viss mån berör även betes-tekniken gäller det att belysa markernas nyttjandeprinciper, som knappast kan ha varit desamma för alla i alla tider. I större delen av den europeiska kontinenten finner man en klart formulerad princip beträffande betesrätten i bondbyarna. Det är de odlade markernas storlek i en gårds ägo som ligger till grund för betesrätten. Man talar också om hemmanets storlek. Förhållandet kan komma till uttryck även indirekt när man tar de på gården övervintrande djurens antal till grund vid betesmarkernas fördelning. Då gäller det att djuren måste utfodras med eget foder.

Här har man en direkt relation mellan de ägda ängarna och storleken på den tilldelade betesrätten inom samfälligheternas beten. Nyttjanderätten till bete kan i viss mån förklara näringens utvecklingsmöjligheter och även belysa de konkurrensförhållanden herdarna emellan som författaren omtalar på flera håll i sin bok. Genom att analysera denna legala aspekt kan man bättre tyda de drag som präglar relationerna mellan herdar och jordbrukare. Den främsta orsaken till konflikt mellan olika befolkningskategorier ligger ju i resursernas otillräcklighet. På Korsika, i varje fall i Niolo, var resurserna vid 1800-talets slut ”mer än tillräckliga”, skriver författaren. Men detta är något

oklart: vid denna tid var antalet djur högst på ön enligt tillgänglig statistik samtidigt som åkerbruket fortfarande var livaktigt. Först från 1920-talet började andelen brukad mark sjunka kraftigt varigenom odlad mark kom under fåfot. Hur kan detta förklaras? Den statistik man får i boken, och likaså i för mig tillgängliga källor, berör ju Korsika i sin helhet, om Niolo vet man inte mycket. Skall fenomenet förklaras av markförsämringen (den snabbt växande *macchian*, det sönderbrända humuslagret med tilltagande jorderosion som följd) som författaren antyder endast på några rader s. 199? Förhåller det sig så, då måste denna aspekt grundligare behandlas framförallt genom att belysa frågan med ytterligare uppgifter. Problemets kärna är enligt min mening den olösbara motsättningen emellan en juridisk praxis och den naturberoende näringen. Det är ju så att kommunerna i Niolo är ovilliga att upplåta betesmark till främmande herdar (något som ju står i samklang med praxis överallt). Man måste vara född inom kommunen för att få betesrätt. Detta korresponderar emellertid dåligt med kravet på djurens förflyttning under olika säsonger, medan förflyttningen är den korsikanska transhumansens grundvillkor. På ett ställe (not 2:18, s. 229) anmärker författaren att även slättkommunerna hade en negativ hållning gentemot bergskommunerna. En följd av detta är de höga arrendepriserna. Detta i och för sig kan betraktas som en normal företeelse — varje kanton värnar ju om sina egna tillgångar. Konkurrensens rötter är alltså att söka i bergs- och slättlandskapens olika näringsinriktningar.

Om jag sammanfattar detta resonemang finner jag att det inte fanns någon direkt styrfaktor som reglerade resursernas utnyttjande på Korsika. Man finner alltså ingen övergripande bestämmelse i form av lagar eller förordningar. Förbrukningen av resurserna var ”självreglerande” genom konkurrens. Vad jag efterlyser här är den legala aspektens mera konsekventa genomförande. Vad hade man för rättsuppfattning och rättspraxis på Korsika innan den franska lagstiftningen börjar göra sig gällande? Är inte en del av de omtalade konflikterna delvis att uppfatta som en reaktion mot fransk rättsuppfattning? En uppföljning av dessa frågor skulle helst gå in i det mönster författaren valt som ett övergripande problem för sitt verk nämligen *att det korsikanska värdesystemet är en produkt av åtgärder från det franska samhället.*

Herdarna i Niolo: samarbete och konflikter

Som ett övergripande problemområde har författaren valt att behandla samarbetet och dess villkor bland herdarna i Niolo. Man kan betrakta detta val av problem som så att Alsmark har här fått ett instrument som hjälper honom att bättre förstå yrkets villkor, även om det är konflikter och ej samförstånd som karakteriserar herdarnas relationer. Frågan konkurrens kontra samarbete är i övrigt ett ganska intressant kapitel i herdeyrkets historia i Europa. Man känner till herdekooperationer i historisk tid från flera håll – inte minst i Sydeuropa. Ett praktexempel på detta är det medeltida Mesta, en mäktig sammanslutning som främjade den spanska fårnäringsens intresse, även om den mindre berörde arbetets organisation. På Balkan har under århundraden i det närmaste kollektiva former förekommit inom fårnäringsen. Så har det varit t. ex. hos de s. k. karakatserna, där familjer och släkter slagit sig samman i stora enheter. Här enades ett 20-tal hushåll med alla familjemedlemmar, något som var en vanlig företeelse under den turkiska ockupationen, då herdarna kunde röra sig obehindrat på hela Balkan mellan vinter- och sommarbeten eftersom några politiska gränser inte fanns. Herdarna var rent av privilegierade, de fick bära vapen i motsats till andra befolkningskategorier. Dessa omtalade kooperationsformer var dock inte direkt spontana och främjade främst produktionen av ull och kött. Herdarnas egna intressen kom i andra hand. Även i Mellaneuropa har exempel på herdeskrå förekommit med fårherdar som dominerande kategori.

Det finns emellertid gott om exempel på yrkets annorlunda, dvs. individuella utövande. I brist på betesmarker, den ständiga orsaken till konflikter bland yrkesherdarna, har man inte sällan tillgripit drastiska medel för att skydda sitt eget intresse. Om inga föreskrifter reglerade betets utnyttjande, sände t. ex. de ungerska herdarna trollyg på varandra för att få andras djur ur vägen. Orsakerna till fenomenet bör man undersöka från fall till fall.

Den typ av samarbete författaren efterforskar bland herdarna på Korsika är närmast en intressegemenskap för gemensamt mål, vars ideologi bygger på solidaritet som går utöver familjens och släktens ram. Under bysamfällighetens tid fram till andra världskriget har förekommit välutvecklade former för samarbete i Niolos byar. Det är inte riktigt klart vilka effekter bysolidariteten hade på herdarna.

Det är emellertid dagens situation som förfat-

taren utgår ifrån när han efterlyser organiserade arbetsformer på olika nivåer. Sådana förefaller vara tänkbara under sommarvistelsen på alperna då herdarna har nära kontakt med varandra. Exempel på samarbete såsom lån av packdjur och gemensam färklippning är dock sällsynta och berör inte yrkets struktur. Vad som finns manifesterar mera social kontakt än ekonomisk kooperation.

Cumpania bland korsikanska herdar är beteckningen på ett arbetslag som innebar att några herdar under vintersäsongen gick samman under ledning av en chefsherde för att lösa betes- och bostadsproblem. Enligt sagesmännens ganska negativa omdöme värdesätter författaren denna arbetsform inte särskilt högt, även om han medger att cumpania i sig hade en kärna av en konstruktiv kooperation. Sammanslutningen existerar inte längre och en av orsakerna till dess upphörande kan vara att arbetsledaren i många lag fick övertag över medlemmarna vilket ogillades. Vad man saknar i Alsmarks bok är utförligheten. Hur ofta förekom ett sådant beteende och vilka var sammanslagningens principer? Man kan tycka att redogörelsen för detta intressanta fenomen är något svagt underbyggd. I ett slutresonemang anger författaren tre orsaker som medverkat till frånvaron av herdekooperationer: marken, kapitalet och arbets sociala organisation.

Det är inte enkelt att få en klar bild i detta komplicerade fall. Man kan nästan säga att författaren närmast överbevisar de faktorer som talar mot samarbete. Även om de i avhandlingen uppräknade faktorerna för individuellt agerande kan verka mer än tillräckliga, återstår en uppgift: att balansera orsakerna mot varandra för att klarare förstå samarbetets syfte och profil. Vad vi finner i Niolo har vi många analoger till i skilda lokalsamhällen runt i Europa där mönstret är detsamma: man känner större solidaritet med sin närmiljö (i vårt fall bysamhället – som dessutom till stor del består av den egna släkten) än med sina yrkesbröder. I de exempel författaren ger på det sociala landskapets olika nivåer får man klart för sig att även de tidigare vanliga interaktionerna håller på att tunnas ut och att utvecklingen går mot en ökad individualisering.

Diskussionen kring samarbetets villkor förs i boken av den anledningen, att det icke-kooperativa agerandet anses vara ett av marginalitetens karakteristiska drag. Man skall möjligen gå utanför de marginella samhällena och yrkena för att finna

beteendets drivkrafter. Orsakerna till frånvaron av Kooperationer har vållat mycket huvudbry – även i stora, viktiga sammanhang. Man kan ställa frågan varför inte Polens eller vissa av Jugoslaviens bönder vill slå sig samman i kollektiva jordbruk då alla förutsättningar finns för att göra det?

Marginalitet: yttre tvång eller tradition?

Bokens sista kapitel är såsom redan angivits en syntes, där trådarna från tidigare behandlade problemområden sammanstrålar för att bilda underlag åt Nioloherdarnas marginalitet. Författaren vill visa att denna beror på Frankrikes industrialiseringsprocess och, vilket även tidigare hävdats, att herdarnas nuvarande värdesystem är en produkt av den sociala och ekonomiska utvecklingen. Jag vill nedan bemöta båda dessa punkter.

Som marginalitetens kriterier anförs i allmänhet isolering, nedgång i befolkningstalet, boskap och serviceyrke som huvudnäring, låg inkomst samt brist på kapital, expertis och organisationer. Herdarna på Korsika har enligt författaren en dubbelmarginalitet genom att vara marginella i ett marginellt samhälle. Vill man pröva dessa kriterier bör man först se närmare på inkomstförhållandena. På s. 155 anger författaren själv att herdarna under 1800-talet alltmer utvecklats till en marginell grupp i det korsikanska samhället. Detta trots att det mot slutet av 1800-talet rent av talades om "herdeimperialism" (s. 92) genom herdarnas markförvärv. Men ännu idag anser många, att herdarna tjänar bra och även författaren medger att detta inte är helt oriktigt. För närmare belysning av saken borde man veta lite mer om Korsika ur ekonomiskt perspektiv.

Vad befolkningstal beträffar omtalas det i bokens inledning att det idag finns ca 1500 yrkesarbetande herdar. Man har fått klart för sig att herdarnas antal sjunker i och med att inte alla herdemedlemmar arbetar inom yrket längre. En del slutar med sitt yrke. Hur stor är denna andel?

En av avhandlingens kärnpunkter finner man i formuleringen att herdarnas "marginalitet är ett resultat av Frankrikes industrialiseringsprocess". Innehållet i marginaliteten är delvis själva yrket som sådant. Om detta yttras att "dagens boskapskötsel får inte uppfattas som en sista kvarleva (relikt) från förgångens tid". Eftersom herdarnas låga ställning i huvudsak är förknippad med det yrke de ägnar sig åt måste man bemöda sig om att reda ut sammanhanget. Det finns ju trots förändringar – i form av moderniseringar – allför myc-

ket som är kvarleva i transhumans. I stort sett alla de grundläggande dragen i näringen är ju opåverkade på Korsika liksom på alla platser i Europa där säsongvandring med djuren alltjämt pågår. Näringens fortlevande kan därför inte vara ett *direkt resultat* av den ekonomisk-historiska utvecklingen i Frankrike. Det var helt enkelt en ekonomisk nödvändighet att behålla transhumansen eftersom man inte hade något bättre alternativ i Niolo.

Alsmarks andra postulat är att "herdarnas nuvarande värdesystem ... är en *produkt* av deras sociala och ekonomiska situation" (s.195). Jag vill inledningsvis understryka att jag i princip är överens om innehållet i det sagda – som dessutom kan betraktas som något av undersökningens resultat. Vad jag vill ifrågasätta är närmast tillvägagångssättet genom vilket författaren kommit fram till detta postulat: användning och tolkning av källor, argumentering, framförande av slutledningar. Vad som behandlas här låter ganska enkelt men är ändå svårmanövrerat. Risken är stor att man trots sin ambition hamnar i en uddlös standarisering, som luktar mer skrivbordsprodukt än en verklig analys av ett konkret fall med speciella förutsättningar. Detta problemkomplex kräver stora insikter både i det historiska skeendet och samtidens processer. Utan dessa förutsättningar kommer man endast fram till allmänt hållna deklamationer och rent av trivialiteter. En anledning till svårigheten att följa tankegången i den föreliggande boken är det i samband med uppläggnings omtalade intrycket, att dispositionen styrs av problemen. Läsaren får inte riktigt grepp om herdarnas "livsmönster och värdesystem". Säkerheten kommer först i underrubriken "värderingar och marginalitet" som är avsedd att vara en sammanfattning på temat. Men perspektiven här är endast dagens storsamhälle och korsikanernas reflektioner kring de nya situationerna. Att författaren inte beaktat tillgängligt forskningsresultat från andra på Korsika verksamma forskare märks tydligt.

Det finns en skenbar motsättning i komplexet värdesystem-socioekonomisk situation. Denna motsättning är följande. De ströuppgifter om korsikansk mentalitet och karaktär från äldre tider, som man finner i boken, ger vid handen att värdesystemet förblivit oförändrat under åtminstone 200 år. Då kan man fråga sig: vilken är den socioekonomiska situationen, som detta värdesystem faller tillbaka på? Sedan 1800-talets andra hälft

har ju i varje fall den ekonomiska situationen förändrats. Värdesystemets förändring följer som bekant inte omedelbart den socio-ekonomiska förändringen, och det nuvarande värdesystemet kan därför inte vara endast en produkt av dagens ekonomiska situation. På flera ställen i boken understryker författaren med eftertryck att det inte är själva traditionen som sådan som varit den bevarande faktorn vid behållandet av äldre värderingar utan att människorna i Niolo rent av tvingats att svara "traditionellt" på storsamhällets utveckling. Jag kan inte finna att författaren klarat ut detta resonemang på ett tillfredsställande sätt. Storsamhällets förändringar har sina lagar — så även traditionen. Var den ena börjar och den andra tar vid är forskarens önskedröm att fastställa — det är ändå detta som jag anser vara en av etnologins huvuduppgifter. Alsmark har varit mest inriktad på att se komplexet som en följd av storsamhällets verkningar och förefaller vara ganska främmande för traditionens betydelse.

Avslutningsvis kan man konstatera att korsikanernas syn på tillvaron vilar på historisk grund. Familjekoncentreringen t. ex. kan inte helt uppfat-

tas som ett seglivat drag — även om denna familjetyper är väldokumenterad från äldre tid. Att man alltjämt idag agerar utifrån en s. k. amoralisk familj på Korsika är en psykologisk svarsmekanism i kampen mot storsamhället — konstaterar Alsmark. Jag betvivlar inte riktigheten i detta men konstaterar ändå att författaren aldrig har haft för avsikt att metodiskt pröva den andra förklaringsvägen för att gardera sig. När Alsmark går mot uppfattningen att herdarna handlar irrationellt visar han att de snarare har ett socialt än ett ekonomiskt vinstkalkylerande sätt att resonera på. Orsakerna till dagens utflyttning från Korsika tycker jag att Alsmark med flera exempel klart har visat vara näringarnas bristande utvecklingsmöjligheter och inte ungdomens ändrade preferenser. Likaså kan man medge konsekvensen i resonemanget hur traditionism och etnocentrism blir viktiga medel mot all främmande dominans som man inte kan integrera i sina värderingar. Man måste nästan motvilligt erkänna, att Alsmark i sin analys givit en synnerligen trovärdig dokumentation av den mörka bild, som numera präglar korsikanerna och deras framtida livsvillkor.

Helen Clarke (red.): **Iron and Man in Prehistoric Sweden**. Utg. av Jernkontoret. Distrib.: LTs förlag. Stockholm 1979. 2+180 s., ill.

Omslaget till denna för järnåldersforskningen så tankestimulerande skrift pryds av en färgbild med sällsam kvalitet. Den bjuder betraktaren såväl ett sprakande färgspel som antydningar om diffusa sambandslinjer samtidigt som där finns något outgrundligt och svårfångat ifråga om dess innebörd och egentliga budskap. Bildtexten i planschbilagan omtalar att objektet är ett uppförstorat snitt genom ett korn av s. k. penningmalm – alltså den malmtyp, limonit, som bildar våra myr- och sjömalmer och som säkerligen utgjort basen för den förhistoriska järnhanteringen i såväl Sverige som det övriga Norden. Bilden syns därmed träffande symbolisera titel och innehåll i denna bok som är ett ambitiöst försök att belysa forskningsläget inom ett i Sveriges förhistoria viktigt kulturområde som hittills saknat modern sammanfattande litteratur.

Redaktören Helen Clarke syns ha lyckats väl med att samstämma språkdräkten, men borde ha tyglat några författare stramare från att hoppa över temagränserna. Fyra välkända svenska arkeologer och en likaså välkänd språkforskare har skrivit de sex kapitlen, medan förordet är av en kulturhistoriskt engagerad industriman.

I förordet anslår Arne S. Lundberg, välkänd från nutida bergshantering, en sympatiskt lågmäld ton och ger i poetisk dräkt en rekommendation till ödmjukhet inför forntidssmedens förmåga att utan våra hjälpmedel ge svärderna både elasticitet och styrka. Men nog är det skada att där anförs en sakuppgift som är helt felaktig – den att malmen vid direkt järnframställning ej skulle upphetas över 600–700 °C. Även teoretiskt är den låga nivån orimlig vid användning av kol – verkliga temperaturen blir lokalt omkring 1500 °C, vilket visats inom svensk forskning under senare år. Att bergshistorisk forskning, även inom arkeologin, måste inrymma en god portion teknik skulle knappast behöva påpekas, men just avsaknaden av sakligt underbyggda tekniska aspekter på materialet syns tyvärr vara signifikativt för denna i andra avseenden intressanta bok. För många inom den multinationella läsekrets som boken vänder sig till torde det nog framstå som en brist att ej Jernkontoret och dess verksamhet inom forskningsområdet har presenterats i förordet.

Två kapitel bär Wilhelm Holmqvists signatur med *The First Iron in Sweden* som det första. Den i sig intressanta och medryckande framställningen berör en period av tusen år från 500-talet f. Kr. t. o. m. 400-talet e. Kr. Flera praktfynd med kombinationer brons-järn beskrivs i text och bild medan existensen av enkla nålar och knivar av järn blott berörs i en enda mening såsom sporadiska övergångsföreteelser mellan brons- och järnålder. Att sådant skulle kunna ha tekniska orsaker och sammanhang förbigås helt.

Om uppsvinget i 1:a århundradet f. Kr. med fortsättning under de fyra följande århundradena e. Kr. har H. desto mer att säga och kopplar de skandinaviska förändringarna till maktskiften hos eller mellan kelter och romare. Bland svenska landskap väljer han först Öland och avslutar med vad han anser vara belägg för svearnas välde i Mälardalen, vilket skulle vitsordas av Tacitus i dennes Germania och vara uttryck för maktutövning grundad på inhemsk järnmalm och kunskap om smide. Detsamma uppges för samma tid gälla för både Småland och Östergötland.

Det finns dock skäl att sätta frågetecken för flera av dessa slutsatser. Några arkeologiska fynd som verifierar ett sveavälde med järnproduktion och vapensmide i Mälardalen ca 50 år e. Kr. har ju ännu ej gjorts. Ifråga om Öland anser H. att järnfynden avspeglar en intensiv järnhandel och sannolikt också smidesproduktion (s. 16) baserad på råmaterial från Småland. Men vilka bevis finns för järnframställning i östra Småland och högtstående vapensmide på Öland omkring 200 e. Kr.? Tekniskt sett måste eggvapen av hög klass ha tillverkats av specialtränade hantverkare av bästa internationella kapacitet. Om sådana funnits på Öland bör de haft verkstäder som efterlämnat några spår.

Så länge sådana saknas finns inget sakligt underlag för annat än att praktvapnen var importerade, vilket då även gäller Gotland. På sin (s. 20) berättigade fråga: "Varav kom sig det välstånd som måste försvaras med svärd och spjut?" ger H. ett svar – "att järnet helt säkert måste ha spelat en väsentlig roll" – vars sakliga motivering syns inskränka sig till ett antal järnrika gravar i Östergötland men som i övrigt har en rent hypotetisk karaktär, t.ex. att Tacitus ej skulle ha nämnt "svionernas" vapen om dessa ej varit av inhemsk tillverkning.

Otvivelaktigt var järnet viktigt, men exemplen på vackra vapenfynd från Öland och Östergötland bevisar ej existensen av en inhemsk basproduktion

av järn i dessa områden. Om vapnen var importerade, vilket den höga kvaliteten gör mest sannolikt, borde järnets roll för kust- och öbefolkningen ha varit den omvända, dvs. en brist på inhemsk produktion som lett till nederlag och underkastelse inför en bättre beväpnad erövrare.

Det stämmer bättre med vad som hävdats av t. ex. Eric Oxenstierna, att det var svear som *erövrade* götarnas länder vid denna tid, och det betyder väl att välståndet där ej kunde försvaras utan gick förlorat? Nog måste järnet ha medverkat till det, men då får också utvecklingsgången tolkas annorlunda liksom orsakerna till det tidigare välståndet.

Sweden's First Industrial Society, som kap. 2 kallas, är naturligtvis Helgö, där Wilhelm Holmqvist som ledare för tjugo års utgrävningar bör ha överlägsna förutsättningar att skildra de märkliga resultaten, vilket de valda exemplen också vittnar om. Att de äldsta fynden dateras till samtida med Tacitus och betecknas som furstliga är värt att begrunda. Det gäller även uppgiften om Helgös blomstring 1500 år bakåt i tiden, dvs. 400-talet e. Kr., samt att storhetstiden fortsatte under den period då de kungliga gravhögarna och rika båtgravarna i Uppland tillkom.

Inför frågan (s. 39) om vem som grundade Helgö och vilka som genom seklerna styrde verksamheten är det förvånande att icke Tacitus konsulteras. Denne skriver om svionerna (i Alf Önners tolkning, s. 97) "... att även rikedom hålls i anseende men att blott en härskar med ovillkorlig rätt att kräva lydnad". Kan då någon annan än en härskare hos dessa svioner ha grundat och styrt en i området och tiden så enastående anläggning som Helgö? Kanske ägaren till praktsvärdet från Vendel, pl. VI A.? Ur teknisk synvinkel är bronsgjutning och guldsmede de dominerande inslagen i verksamheten. För sådan industri måste anskaffning av råvara ha varit ett huvudproblem. De importerade föremålen av brons kan därför, liksom guldmynten, ha införts som "skrot" för omsmältning men av något skäl undgått detta öde. Brons, silver och guld kunde ju till skillnad från järnet smältas om med tidens teknik.

Ifråga om *järnet* säger H. att det *till slut* blev outhärligt till både vapen och annat. Fanns det kanske ej med från början? Ej heller visas att järnframställning skett på Helgö. Den som själv sysslat med smidning och fått se denna märkliga plats och delar av dess fynd får beträffande järnsmidet det bestämda intrycket, att man där arbetat i liten

skala med produkter som mest bör karaktäriseras med ordet *finsmide*. H:s redovisning av Helgö järnfynd är förvånansvärt mager. Även om järn förekom rikligare där än på någon annan hittills känd samtida fyndplats i Mälardalen är det svårt att se detta järn som en huvudfaktor på ön. Exemplen från Mästermyr-fyndet och annat vikingatida smide är ju ovidkommande för Helgö och splittrar dessutom underlaget för bokens senare kapitel om smidning. Utan att förringa Helgö storhet och dess utgrävares förtjänster måste man konstatera, att förf. ej lyckats visa att Helgö spelat en huvudroll just ifråga om järn.

Prehistoric Iron Production kallas Inga Sernings försök att klarlägga detta ännu rätt okända kapitel i svensk kulturutveckling. Förf. har ju utträttat ett imponerande arkeologiskt forskningsarbete i Norrland och Dalarna, men här gör hon knappast sina tidigare insatser rättvisa. Redan upptakten är diskutabel med en i sig intressant beskrivning från 1600-talet men som ej är oreserverat tillämplig på förhistoriska förhållanden samt en tysk figurserie som ifråga om malmfångst och ugn ej är representativ för vår svenska hantering. Förf. syns tro (s. 51) att det blott funnits en enda metod för förhistorisk framställning av järn, vilket kan förklara denna olyckliga upptakt. Ifråga om malmråvaran konstaterar S. först att myrimalmer varit den huvudsakliga järnmalmen på hittills utgrävda ugnspplatser. Men sedan argumenterar hon för att även bergmalm spelat en roll i denna tidiga svenska järnhantering. Hon anför fyra skäl, där det första är en kemisk analysstudie över fosforhalter i förhistoriskt järn gjord av O. Arrhenius. Där borde ha nämnts att A. mötte starka invändningar från B. Boëthius och E. Hermelin (Fornvännen 1961:4), vilka av historiska och metallurgiska skäl underkände A:s slutsatser. Skälen 2 och 3 är uttalanden av N. Holm och R. Lannerbro om vittrad magnetit på vikingatida ugnspplatser, där sakunderlaget ej är invändningsfritt. Skäl 4 är ett obestyrt uttalande av K. Kumlien: "For practical reasons rock ore was preferred to bog ore". Man får hoppas att Jernkontoret har starkare skäl än de av S. anförda för att spendera forskningsresurser på att utreda en eventuell men mindre sannolik förhistorisk användning av svensk bergmalm.

De metallurgiska förloppen belyser Serning med hjälp av material från en rad olika källor som dock föga gäller svenska förhållanden. Hon har självfallet varit beroende av tillförlitligheten hos detta

material och den är i några fall rätt begränsad. Varken Tylecote's skålugn, fig. 6, eller Pleiners schaktugn, fig. 7, illustrerar det normala processförloppet i sådana ugnar. Fig. 6 är en experimentugn vars form ej överensstämmer med klassiska förebilder enligt t. ex. Ludwig Beck. Fig. 7 återger en oriktig uppfattning om reaktionerna i en schaktugn. Där kan t. ex. ej ske någon reduktion till metalliskt järn vid angivna 500–700 °C. Uttalandet (s. 64) om ståltillverkning i blästa bygger på den likaså felaktiga uttolkningen av blästprocessen av H. Straube.

Ifråga om ugnarnas utseende har S. ej, lika litet som åtskilliga arkeolog-kollegor, kunnat motstå frestelsen att presentera ett eget typsystem över förmodade förhistoriska byggnadsformer, vilka djärvt extrapoleras från funna rudimentära lämningar. Tekniker har varnat för typisering av ugnar utan hänsyn till ugnprocess och andra funktioner, men det avfärdas med (s. 68) att "arkeologiska" aspekter är viktigare än tekniska "for cultural and historical reasons" – en ståndpunkt som verkar föga vetenskaplig när den ej verifieras med sakskalet. Om typologi skall ha någon mening måste ingående typer definieras på ett begripligt sätt. När S. förklarar att skålugn ("bowl hearth") inrangerats under schaktugnar ("low sunken shaft furnace") bryter hon mot kravet på begriplig definition genom att blanda ihop två olika begrepp, 'skål' och 'schakt'. Därför ger ej heller den grafiska sammanställningen i tab. 2 av "ugnstyper" kontra "datering" någon antydning om huruvida svenska ugnar undergått någon utveckling under tabellperiodens 2000 år. Syftet med dyrbara utgrävningar av ugnspplatser borde ju vara att samla kunskap om den tekniska utvecklingen inom området.

Virrvaret av uppgifter (s. 67–87) om svenska och utländska ugnar ger inget svar på frågor om vilken ugnstyp som var först, var den började, vart den spreds, vilken typ som kom därefter etc. Ifråga om Sverige är underlaget i några fall mer än osäkert, t. ex. att ugnar i Ryd vid Skövde skulle haft höga schakt liksom de som är kända från Schleswig och Polen.

Serning ägnar flera sidor åt slaggen men fäster större avseende vid dess yttre utseende än dess inre struktur. Att t. ex. beteckna en slagglump "färskalle" säger kanske något om dess stelningsmiljö, men det ger knappast någon upplysning om ugnstypen. Det kan däremot mikrostrukturen göra om den tolkas rätt, vilket dock ej förf. lyckats helt med. Uppgiften i fig. 45–46 att slaggen skulle vara en

smidesslagg motsäges nämligen av mikrostrukturen som är typisk för blästslag. De avslutande "kalkylerna" om järnproduktion och älgkött är mildt sagt alltför äventyrliga för att kunna tas på allvar.

Blacksmithing in Prehistoric Sweden kallas kapitlet om smideskonsten, där författaren, Lena Thålin-Bergman, visar sig besitta insikter som en gammal smidesforskare finner vara ovanliga bland humanister. Icke förty finns ett och annat att invända och då först mot påståendet (s. 101) att avsiktlig framställning av stål skulle ligga långt senare i tiden än Julius Caesar (ca 50 f. Kr.).

I själva verket måste den kunskapen ha varit huvudförutsättning för järnets välkända expansion öster om Medelhavet redan 1200 f. Kr. av det skäl förf. själv anför, nämligen järnets otillräckliga hårdhet i ohärdat tillstånd. Keltarnas bekymmer med svärdens måste hänföras till svårigheten att härda dem i full längd, ej till okunnighet om stålet och om härningen som sådan.

Avsnittet om smeden och hans status är ett litet mästestycke av mångsidig information i njutbar koncentration. Däremot är det en klar missuppfattning att lancashiresmidet (s. 108) skulle ha påmint om förhistoriskt smide. Lancashiremetoden var en på 1830-talet införd teknik för smältsmide, dvs. färskning av tackjärn, som förbättrade ekonomin i det tunga stångjärnssmidet och som räddade sysselsättningen för många svenska järnbruk. Att då säga att träkolsåtgången för det förhistoriska smidet skulle ha vållat avbräck i skogstillgången blir en betydande överdrift. Påståendet (s. 111) att smedens arbetsställning normalt var sittande är också förhastat. Arbetsställningen har alltid måst anpassas till arbetsstyckets och verktygens storlek och art. Grovbearbetning med tunga verktyg måste utföras stående då muskelpkraften i armar, bål och ben skall utvecklas. Fin-smide vid hög temperatur kräver lätttrörlighet och görs därför oftast stående medan finare arbeten med kallt material kan göras sittande för att spara ögon, rygg och muskler. Spiksmidet och tråddragningen i fig. 9–10 är inte representativa för det vanliga smidesarbetet.

Ifråga om verktygsutrustning är det glädjande att dunklet äntligen börjar skingras kring de viktiga fynden från Mästermyr och liknande. Man kan naturligtvis lägga en rad tekniska aspekter på sådana verktyg, vilka sedan kan ge ny belysning åt forntidssamhällets tekniska sidor. Men när början

är gjord bör fortsättningen gå lättare. Ifråga om t. ex. hammare har form och vikt betydelse för slageffekt och produktionsresultat. En del föremål som hittills kallats hammare kan nog komma att visa sig ha haft andra funktioner, t. ex. de s. k. "smala hamrarna" (med järnskaft) från båtgravarna i Uppland.

Avsnitten om ståls struktur, egenskaper och olika slag av behandling är så klart och korrekt skrivna att de torde sakna motstycke i arkeologisk litteratur. Må de dra med sig en ökad förståelse för materialkunskapens betydelse även hos andra arkeologer och museimän så att en ökad användning av mikroskop och strukturbilder kommer till stånd i rapporteringen. För mikrofoton borde det dock vara en regel att förstöringsgraden alltid skall anges. I uppsatsens utmärkta bilder signerade av S. Modin saknas tyvärr dessa uppgifter genomgående. Uppgiften (s. 120) om gnistbildning vid smidning är orealistisk och den om martensitens *anlöpning* (eng. "tempering") är veterligen ej be-lagd i förhistorisk tid.

Iron and Iron Economy in Sweden är titeln på femte kapitlet författat av Åke Hyenstrand (RAÄ). Det ger en överblick över utbredningen av främst den mellansvenska järnhanteringen under förhistorisk tid enligt nuvarande kunskapsläge och avslutas med ett logiskt genomfört resonemang kring en hypotetisk modell av järnets förmodade roll i dåtidens samhälle. Därmed är icke sagt att denna modell ger de sanna svaren på de många frågor som måste ställas. Men den är ett värdefullt bidrag som kan föra debatten framåt om den ställs emot andra modeller som belyser ämnet från andra utgångspunkter. Det kanske ej är självklart att det alltid varit svarena som utövat makten i Mälardalen och svarat för handelsförbindelserna över Östersjön.

Om den dominansen började först under vendetid, vilket bl. a. ortnamnen *tuna* och *husby* kan indikera, så blir utvecklingsförloppet ett annat. Problemet att komma närmare sanningen bör ortnamn och arkeologiska fynd kunna ge lösningen till om de utan förutfattad mening utvärderas i relation till olika modeller.

H. utgår liksom övriga författare från att den första kunskapen om järnet kom till svenskt område över Östersjön, men han är osäker på om framställningstekniken ingick i den kunskapen, vilket han klokt nog motiverar med bristen på kvantitativa uppgifter. Hans påpekande (s. 136) att primi-

tiv järnproduktion är begränsad till områden med myrmalmsförekomst är viktigt. Att storproduktionen av järn i östra Småland tillhör medeltiden stämmer med andra indikationer, men att det samma skulle gälla även i Västergötland är diskutabelt. Ett växande material, som bör vara väl känt inom Riksantikvarieämbetet, torde allt tydligare peka mot Västergötland som vårt tidigaste centrum för järnhanteringen under den äldre järnåldern. I klar motsats till det noteras (s. 148) frånvaron av tidig järnproduktion i centrala Mälardalen, där dock det största beståndet av förhistoriska gravar finns. Hyenstrands modellresonemang kan i koncentrat återges på följande sätt:

- a) En gammal centralbygd i Uppland med tätande befolkning och stigande levnadsstandard skapar en efterfrågan på järn som möts genom järntransporter från randbygder i Dalarna och Gästrikland, vilka har riklig tillgång på myrsmalm. Båda områdenas järnproduktion kulminerar under vikingatid men Dalarnas har börjat redan under vendetid.
- b) Skillnaden i samhällsstruktur mellan Dalarna och Gästrikland — ingen bosättningskoncentration kring järnugnar i Dalarna men stark sådan i Gästrikland — förklaras med att dalajärnet sändes som råklumpsjärn till Mälardalen medan gästrikejärnet vidarebearbetades åtminstone till ämnesjärn ("currency bars", ett uttryck som f. ö. lätt vållar missförstånd om användningen).

Resonemanget har dock flera uppenbara svagheter, såsom att spår efter råjärntransporter och en till Mälardalen förlagd vidareförädling av järn saknas eller är obetydliga samt att praktiken i Upplands båtgravar visar att välståndet fanns där långt innan randbygderna bebyggdes. Då vidare H. framhåller (s. 140–145) att kolonisation och järnproduktion i Gästrikland och Dalarna var intensiva och framkallade överproduktion på järn samt att detta började "fairly quickly during the Vendel period and it may be possible to prove this", så undrar man var bevisen finns. Ett försök till konkretisering görs (s. 150) beträffande nitar till båtar med resultat att per båt behovet skulle varit 10 kg järn och totalsiffran uppgått till "several tons" — men under vilken tid? Knappast årligen?

Några rena missuppfattningar bör till slut påtalas. Det kan t. ex. ej vara riktigt att som H. (s. 148) säga, att den stora järnproduktionen i östra Småland under tidig medeltid avsåg att täcka enskilda

hushålls järnbehov. Den kan snarare återföras på Knut Erikssons traktat med Lübeck ca 1170 som resulterade i export av kalmarjärn och blekingjärn och blir därmed ett typexempel på inflytande från en stark centraladministration. Det kan heller ej vara rätt att i Älvdalen tala om stora mängder *smidesslagg*. Sådan slagg bildas vid manuell smidning blott i små mängder. Vid stora högar slagga måste det röra sig om *blästslagg* däruppe. Uttalandet (s. 141) om "avlångt koniska slaggstycken" (Sernings "fårskallar") som skulle möjliggöra "särskiljande av slagga från färdigt järn" ger skäl att fråga vad förf. egentligen vet praktiskt om järn och slagga.

Linguistic Evidence for Early Iron Production är sjätte och sista kapitlet med Karin Calissendorff som författare. Även om man undrar något varför den förhistoriska tiden på det språkliga området nått ganska högt upp i medeltiden så bjuds läsaren här en imponerande samling ord och uttryck knutna till järnhanterings äldre skeden och serverade med förklaringar eller tolkningsförslag skrivna i en frisk och lättfattlig stil. Åtskilligt är naturligtvis sedan länge känt och vedertaget, en del är nytt och några få fall utmanar till vedermälen. Det gäller facktermer där filologens språkanalys ibland tycks behöva komplettering med teknikerns kunskap om ordbegreppens praktiska innebörd. En förmodligen oavsiktlig felskrivning torde föreligga i uppgiften (s. 158), att sjömalms i Småland använts intill nuvarande tid i "bloomery furnaces", vilket måste avse "blast furnaces", dvs. masugnarna vid bruket i Huseby och Åminne.

Att ordet *malm* har sitt ursprung i 'mala' är värdefullt att få klarlagt, men försöket till praktisk förklaring av sammanhanget är ej helt lyckat. Orsaken till att betydelsen av *malm* överförts från 'sand' till 'järnråvara' måste snarare vara att myr-malmen normalt utfälls på eller i sandig mark som är genomsläpplig för det järnhaltiga grundvatten som i markytan faller ut järnhidratet när det möter luftens syre. Därför utgör också sandmark en praktisk förutsättning för den malmfångst om vilken blodröd järnockra givit signal, t. ex. så som den vackra färgbilden, pl. I, vittnar om.

Resonemanget om *ryd*-namnens tolkning är märkligt inkonsekvent. Sedan sambandet mellan isländskans *raudí* och vårt svenska *röd* framhållits betonas vikten av terrängstudier för att se om det finns något rött som kan motivera 'Rödmyren' och liknande namn. Men ifråga om *ryd*-namnen fast-

håller förf. vid den över hundraåriga tolkningen, att de avser 'röjning', samt avfyra en reprimand mot vissa teknikhistoriker såsom "alltför benägna" att se en parallell till isländskans *raudí*, trots att det just varit iakttagelser i terrängen av slagga, myr-malm eller rostigt vatten som motiverat frågan om en omprövning. För att godtagas skulle enligt C. en avledning från 'röd' behöva vara tvåstavig som 'vita' i äggvita. Ändå har en svensk bonde sedan länge kunnat köpa falurött och zinkvitt för att måla sin stuga, fastän färgleden i dessa ord är enstaviga och friläggningen för att bygga stugan på gården kanske går lättare genom svedjning än genom det tyngre röjningsarbetet med yxa, såg och spett.

När den av Magnus Eriksson använda yrkesbeteckningen *forslaghare* uttolkas till 'malmskrossare' är det en akademisk skrivbordsprodukt från vårt sekels början, då man ännu ej hade klart för sig att vid medeltidens osmundhyttor 'förslagaren' hade en viktig uppgift i den tunga järnklumpens första hopslagning samt dess upphuggning till mer lätt-hanterliga delar ("ovald osmund").

Ifråga om 'Järnbäraland' är C:s argument mot tolkningen 'järnbärrarnas land' sakligt starkt och ifråga om ordet *smed* är utredningen värdefull om ordets innebörd och användning. Däremot är nog förf. väl optimistisk i sin tro att ordet *osmundsjärn* skall ge hjälp att datera tackjärnstillsverkningens utveckling. Det är ett problem som torde tillhöra vasatiden.

Såsom helhet måste man konstatera att *Iron and Man in Prehistoric Sweden* innehåller en mängd värdefullt sakmaterial i både text och bilder, vilket bör kunna ge den vida läsekretsen en föreställning om det samlade bedömningsunderlag som hittills föreligger. Att sedan de olika författarna behandlat sina respektive områden med växlande framgång är kanske naturligt. Boken har säkert ett värde även för planeringen av fortsatta forskningsinsatser och för debatten om hur resultaten skall utvärderas. Något slutligt svar på frågan om järnets roll i Sveriges förhistoria får läsaren ej, men boken bör ändå kunna bli en god hjälp på vägen mot att finna ett sådant svar.

Erik Tholander

Curt Wallin: Jens Holgersen Ulfstand.
 Lensman – Sjökrigare – Borgbyggare.
 Bokförlaget Österleniana, Ullstorp. To-
 melilla 1979. 289 s., ill.

Såsom ett av den nordeuropeiska borgarkitektur-
 ens främsta monument har Glimmingehus länge
 tilldragit sig stort intresse. Det torde i själva verket
 vara Nordens mest omskrivna medeltidsborg. Den
 senaste framställningen är utarbetad av kyrkoher-
 de Curt Wallin, en eminent kännare av sydost-
 skånsk medeltidshistoria. I ett förord berättar för-
 fattaren att han redan för mer än 40 år sedan
 fängslades av uppgiften. Ett av hans första bidrag
 bestod av en 1952 publicerad samling ur den rika
 sägenfloran kring Glimmingehus och dess herre.
 Tryckningen av den nya boken har möjliggjorts
 genom bidrag från den danska Lundbekfonden,
 från Ebbe Kocks stiftelse och Längmanska kultur-
 fonden samt från byggmästare Harry Karlsson i
 Lund.

En rad svenska och danska forskare från C. G.
 Brunius 1844 till O. H. M. Haxthausen 1979 har
 ägnat borgens konsthistoria sitt studium. Framför
 allt är det "Kämpetavlan" och "Vildmannen"
 som vållat diskussion. Den vetenskapliga debatten
 kring dessa problem är väl ännu inte avslutad. I
 sin bok sammanfattar Wallin allt som skrivits om
 Glimmingehus. Men han har inte bara åstadkom-
 mit en ambitiös kompilation. Nya rön och värde-
 ringar kommer till uttryck i skilda sammanhang.
 Wallin avlivar slutgiltigt myten om att Jens Hol-
 gersen själv uppträder på "Kämpetavlan". Förfat-
 taren är här som eljest en kritisk granskare som
 inte faller för lättköpta lösningar.

Wallins bok är i första hand en biografi över
 Jens Holgersen Ulfstand, en herre som vi inte vetat
 så mycket om. På grundval av delvis obeaktat
 källmaterial i olika hanseatiska arkiv har förfat-
 taren nu tecknat en fyllig bild av den framgångs-
 rike riksamiralen och sjökrigaren, vilken genom
 kaperiverksamhet i Östersjön skapade sig en fast
 politisk och ekonomisk position. Jens Holgersens
 släkt- och familjeförhållanden gynnade också hans
 ställning som skånsk finansfurste. Hans inflytande
 som godsherre sträckte sig långt utöver Glimminge-
 sätesgårds gränser. I rollen som "lensmand" va-
 kade han över viktiga kronolän i den östdanska
 delen av riket. Ett förtroendefullt förhållande till
 kungen resulterade i uppdrag som riksråd och för-
 handlare. Jens Holgersen framstod efter många års
 praktisk verksamhet som rikets främsta expert på

hanseatiska frågor. Utan tvekan är det värdefullt
 att Wallin lagt möda vid att klarlägga den historis-
 ka bakgrunden så ingående.

Genom Wallins biografi har bilden av Jens Hol-
 gersen klarnat betydligt. Författaren låter oss ana
 personligheten bakom titlar och legender, bakom
 kortfattade arkivnotiser i krigiska eller fredliga
 värv. Objektiviteten i undersökningsmaterialet
 prövas och en katalog över sannolika karaktärs-
 egenskaper presenteras. Den innehåller såväl dug-
 lighet, tapperhet och trohet som brutalitet, makt-
 berusning och övermod. Av riddartidens höviska
 ideal märks mycket litet. I stället var för Jens
 Holgersen den individuella självhävdelser rikt-
 märket. Han framstår i Wallins karaktäristik som
 en blodfull renässansmänniska från den skånska
 medeltidens slutskede.

En nära och påtaglig relation mellan borgbyg-
 garen och hans verk finns, menar författaren. Båda
 står de sedan gammalt på den kärva realismens
 grund. Jens Holgersen och hans Glimmingehus
 bildar med andra ord en tidlös enhet. Wallin för-
 enar på ett nytt och intressant sätt släktkrönikan
 och personligheten med frågan om hur Glim-
 mingeus fick sin utformning. Men Ulfstand var
 inte ensam om att bygga borgen. Wallin pekar
 härvidlag på ett annat dualistiskt förhållande,
 nämligen mellan borgherren och byggmästaren,
 som var westfalaren Adam van Düren. Man har
 skäl att betrakta Glimmingehus som frukten av ett
 intimt samarbete mellan dessa två särpräglade na-
 turer. Båda var kraftmänniskor med rik erfarenhet
 från tidigare verksamheter. Från Gotland hämta-
 des inte bara huggstensdekor till bygget på Öster-
 len. Även tekniken, utförandet och proportion-
 eringen är gotländska lån, och den gutniska alnen
 har använts som måttsenhet. Med detta i minnet
 är det märkligt att någon velat tolka "Gulland"
 som Jylland när man diskuterat "Kämpetavlans"
 bekanta inskription.

För att klarlägga borgens särställning gör förfat-
 taren en översikt över den medeltida nordiska
 borgarkitekturen. För skånskt vidkommande har
 man i tidigare forskning ofta hänvisat till det
 "borgförbud", som drottning Margrethe utfär-
 dade 1396 och som upphävdes först av kung Hans
 1483. Man har väl haft på känn att detta förbud
 inte varit helt kategoriskt, och Wallin ger nu exem-
 pel på undantag från regeln. Typologiskt var Lillö-
 hus, Örup och Glimmingehus tre besläktade bor-
 gar med parstuguplan i "det fasta huset". Lillöhus
 ägdes för övrigt av svärfadern till Jens Holgersen,

och Örup byggdes av hans halvbror. I "det fasta huset" kombinerades på ett praktiskt sätt borg, bostad och representationslokal. Glimmingehus som uppfördes 1499–1505 brukar betraktas som den främsta exponenten för denna borgtyp, men Wallin menar att Jens Holgersens borg fastmer är att anse som "den förnämliga slutpunkten i en lång utveckling". Glimmingehus kom till i en brytningstid, och mönsteranläggningen blev rätt snart föråldrad.

En grundlig arkivforskare som Curt Wallin försummar inte att särskilt uppmärksamma sina källor. I en rikhaltig urkundsförteckning har han samlat närmare 280 beläggställen i registform och i kronologisk ordning. Genom att med ett nummer i huvudtexten hänvisa till urkunden befrias framställningen från en besvärande notapparat. I sin behandling av materialet röjer författaren stor förtrogenhet med hela det södra östersjöområdet under senmedeltiden. Med kännedom om Wallins hittillsvarande produktion hade man anledning att ställa höga förväntningar på vetenskaplig akribi, förväntningar som åter blivit infriade. Framställningen har därför inte förlorat i tillgänglighet, och det personliga engagemanget är hela tiden påtagligt.

Bokens bilagor utgörs av sex släkttavlor över berörda adelsätter, vidare kartor och tablåer över Jens Holgersens förläningar och godsinnehav. Litteraturförteckningen är omfattande. Vad beträffar illustrationerna så har författaren bemödat sig om att samla ihop ett mångskiftande material, av vilket en del är unikt. Det smakfulla omslaget pryds av en detaljrik och vacker uppmättningsritning av entréfasaden. Den publicerades första gången 1896 genom de danska arkitekterna Holm, Koch och Storck. Att bilden här fått en framträdande plats kan ses som en hyllning till forskare från vårt södra broderland, vilka tidigt fann vägen till Glimmingehus.

Curt Wallin är inte den ende som med heder skiljer sig från arbetet med Glimmingehus. Jag tänker på fortifikationsofficeren Johan Hintzke, som 1676 fick i uppgift att låta riva hela detta märkliga byggnadsminne. Hans ovilja inför företaget gjorde att han redan efter några dagar gav upp. Visserligen bidrog danska flottan till att förändra situationen på Österlen, men låt oss minnas Hintzke för hans bristande nit!

Torsten Karlson

Kristian Bjerknes: Gamle Borgerhus i Bergen, 2: Forbindelser over landegrensene. Universitetsforlaget. Oslo 1978. 139 s., ill.

Första delen av ovan angivna arbete presenterades i Rig 1962 (s. 126 f) av Erik Andréén. Bjerknes grupperade och daterade Bergens borgerliga träarkitektur inte efter fasaddekor utan efter husplaner. Det är också dessa som är föremål för den jämförande undersökning som nu föreligger. Utblickarna sträcker sig vida omkring med Bergen som bibehållen utsiktspunkt.

Enkla hustyper kan ha uppstått på olika platser oberoende av varandra. Men även beträffande hus av sådant slag vittnar för Nordens del den geografiska utbredningen om ett spridningssammanhang. Det gäller det enrummiga huset med svale likaväl som det tredelade huset med förstuga och kammare, i svensk byggnadshistorisk litteratur kallad enkelstuga, tidigare morastuga. Hus av detta slag har varit gemensamma för stad och landsbygd.

Vid övergången från medeltiden inträffade en starkare differentiering. Då kom även järnugnen och fönsterglas i bruk, nyheter från kontinenten med samtidighet i de nordiska länderna. Bjerknes har anfört olika arkivuppgifter härom, däribland en som Troels-Lund säkerligen med förtjusning skulle återgett i Dagligt liv i Norden om den varit honom bekant: Från Kristian IV:s besök 1599 i Bergen berättas, att efter ett dryckesgille "slo kongen frempå morgenen i styker alle vinduer og ødela dessuten bakerovnen".

Är det starka inflyandet inom heminredningen som med renässansen kom från Tyskland välbekant — det gällde också väggmålningar och möbler — så är däremot sammanhanget mellan för gemene man avsedda bostadstyper föga undersökt. Bjerknes har här bl. a. gjort ett intressant fynd från Kristianstad. På stadskartan 1776 upptäckte han nämligen planen till en liknande byggnad som han förut funnit beskriven i en värderingshandling 1604 från Bergen. Det gällde där vad han kallar en hantverksgård från 1500-talet, antagligen belägen vid Skredderstretit. Det var ett radhus för fyra hushåll. Varje hushåll hade en förstuga och en verkstad med eldstad samt ett sovrum i övervåningen. En utvändig trappa ledde upp till den gemensamma svalgången. Fyndet från Kristianstad ledde till fortsatta efterforskningar på kontinenten, där stora hyreshus som varit fattigmans-

bostäder byggts på liknande sätt. Ett avbildat sådant hus från Danzig hade 10 lägenheter i varje våning (s. 59–63). Motsvarigheter har också funnits i Augsburg och Hamburg.

Men även i hus av mera ordinärt slag går det att spåra ett sammanhang Norden–Kontinenten. Det är härom Bjercknes skriver i sin uppsats *Bolighus i gamle bystrøk* i detta nr av *Rig* (s. 113 ff). I de smala, långsträckta hus med var sitt tvärgående rum mot gata och gårdsplats, som trånga tomter framtvingade, måste dessa utrymmen också vara genomgångsrum. Bredare boningshus fick en sidogång, som från gatan ledde till gården och ökade möjligheten till varierande lösningar. Hit hör den från kontinenten välkända hustypen med ett stort förrum, ”Diele”. I den ofta praktfulla exteriören är det endast ingångsdörrens sidoförskjutning som vittnar om sammanhanget med den ursprungliga hustypen. Förekomsten av sådana hus i danska och skånska städer ger det geografiska sammanhanget med Bergen. I skånska städer finnes ännu åtskilliga hus, där sidogången utvidgats till en med port försedd infartsled, en del av byggnadens bottenvåning. En planlösning som alltså har internationellt sammanhang.

En avslutande gruppering av Bergens byggnadsbestånd är sammanförd under rubriken ”byggnader med mittgång”. Med renässansen och Andrea Palladio kom symmetritänkandet in i storarkitekturen i de nordiska länderna redan på 1500-talet. Men i Bergen blev först de svåra bränderna 1702 och 1756 skiljelinjer, det förra årtalet för några officiella byggnader, det senare för köpmansklassens hus. 1700-talets andra hälft blev här en ekonomisk uppgångstid med ökad mottaglighet för nya impulser och en betydande byggnadsverksamhet. Mittaxelprincipen med sina symmetrikrav slår så småningom igenom men utan att helt spränga traditionen. Vid upprepade tillfällen har Kristian Bjercknes anledning att samtidigt som han i sin bok påvisar de främmande sammanhangen framhålla, att det lokala byggnadsättet ändock behåller en kontinuitet.

I fjol höst blev dr Bjercknes föremål för en internationell hyllning av mer ovanligt slag, då han vid en ceremoni i Håkanshallen i Bergen av ”Stiftung F.V.S. zu Hamburg” tilldelades Europamedaljen för kulturminnesvård. Hans insatser härvidlag gäller icke blott Bergen utan också de norska stavkyrkorna (jfr *Rig* 1977 s. 29).

Sigfrid Svensson

Erling Årlingsson & Ingvar Svensson: Båtar på Fryken. Sunne 1979. 128 s., ill.

Vart år utges flera hembygdsböcker av varierande slag och omfång. I takt med det stegrande intresset för maritim kultur har också antalet utgåvor behandlande sjöfolkets vedermodor ökat. Flera initierade skildringar av livet ombord på segelfartyg ångbåtar och våra dagars maskindrivna fartyg har kommit – och kommer – ut på olika förlag.

I konsekvens härmed kommer också då och då någon ”maritim hembygdsbok”, som t. ex. *Båtar på Fryken*. Två bygdeforskare har ägnat sitt äreminne timmerdragare, bogserare och vackra ångbåtar med namn som Gösta Berling och Selma Lagerlöf. Allt flytetyg genom tiderna är av intresse för författarna, blott det varit verksamt på Fryken.

Avgränsningen kan väl diskuteras i andra sammanhang, men knappast då det gäller en så utpräglad hembygdsskildring. Och författarna har levande och med stor noggrannhet återgivit förloppet. Vi får t. ex. följa det tidiga 1800-talets lastbåtar, som seglar genom Fryksdalen med stångjärn, knippjärn och spik. Från Fryksta dras varorna med häst till Klarälven och vidare med båt till Karlstad. På återvägen tog man sill, salt och spannmål.

Men lastbåtarna var råseglare och kunde alltså bara segla med akterlig vind. I motvind fick båten stakas fram. Eller trålas! Några män fick då gå på stranden och slita och dra i en tross för att få med sig farkosten – de kallades förstås ”trälar” – och en annan satt i en roddbåt fastgjord vid lastbåtens för. Han fick ro för glatta livet för att hålla båten från land. Detta fruktansvärda arbete avlöstes äntligen av ångbåten *Esaias Tegnér* som sattes i trafik 1851.

Med ångmaskinens hjälp kunde de tunga transporterna underlättas. Men man hade hälsosam respekt för de krafter som tyglades i ångpannan. Jag minns en skildring från 1830-talets England, där *Morning Post* krävde stopp för ångbåtsolyckorna: ”Wi äska wäl icke extrema förhållningsregler, men wi mena dock att man hwar vecika borde hänga en Maskinmästare, och hwar fjortonde dag en ångbåts- eller ångwagnsegare, intill dess olyckorna upphört.” Samma omsorg om trafikanterna visade ångbåtsbolagen vid Fryken, som vid biljettförsäljningen annonserade: ”Examinerad maskinist. Ingen fara!”

De bägge författarna skildrar också med tydligt svärmod ångsjöfartens nedtrappning. Järnvägen

kommer, kol- och vedpriserna stiger och lastbilarna tar hand om frakterna. Kvar blev blott några bogserare. Selma Lagerlöfs glänsande mäsing och polerade mahogny gick ur tiden. Gösta Berlings segregerade inredning, med allmogesalong, 1:a klass matsalong, damsalong och rökhytt, blev ointressant och oekonomisk. Maskinbuller och nivellering efterträdde ångbåtsdunk och klasskrankor.

Ärlingssons och Svenssons bok är kanske inte "vetenskap". Men det är en bilderbok med bra textmaterial. Erling Ärlingssons dramatiska kolorit förmår jag inte skildra. Den bör upplevas. Det är böcker av det här slaget som jämnar vägen för tyngre skildringar, som skapar frågor och intresse för vår lokalhistoria och samtid.

Anders Björklund

KORTA BOKNOTISER

Astrid Pettersson & Stig Tornehed: "Karlarna hövla, kvinnorna polera". Möten med Lindome-bygden. LTs förlag. Stockholm 1979. 224 sid., ill.

Lindome socken i norra Halland mellan Göteborg och Kungälv är sedan gammalt känd för sitt omfattande möbelsnickeri. Det kan spåras tillbaka ända till 1600-talet, och redan då liksom senare förekom en stor export över Göteborg till hela Västeuropa och även till Amerika. Av dess produktion är den s.k. Göteborgsstolen i mahogny eller valnöt den mest bekanta, och den tillverkas än i dag av en enstaka snickare. Äldre exemplar står högt på antikmarknaden liksom stolar i sengustaviansk stil, ofta signerade och därför särskilt eftersökta. Vissa modeller blev också föremål för kopiering. Det gäller t.ex. den s.k. nollstolen, ursprungligen en engelsk typ från 1700-talet, som via Lindome togs upp bl.a. av de bekanta Taserudssnickarna, Christian Eriksson och hans bröder i Arvika, och därigenom i hemslöjds-kretsar felaktigt kommit att betraktas som en speciell värmlandsstol.

Vid 1800-talets slut och kring sekelskiftet stod Lindome-snickeriet i sitt flor. Förutom stolar gjordes då — liksom också tidigare — lädmöbler som byråar och chiffonier samt sängar, bord, soffor m.m., nu i tidens stil, rikt snidade i valnöt eller mahogny. Olika byar och hemman hade var sin specialitet, där männen snickrade och kvinnorna polerade. Det var också de senare, som körde lassen till Göteborg för att på Järntorget eller till möbelhandlare försälja veckans produktion. Export förekom väl fortfarande, men

det var framför allt i Industriveriges nya samhällen, som dessa relativt billiga möbler fann sin marknad. Större bränder såsom de i Sundsvall och Umeå, båda 1888, var lyckosamma händelser, som satte fart på tillverkningen. Den pågick ännu en tid efter första världskriget, men tynade därefter sakta av.

Om denna månghundraåriga hemindustri finns åtskilligt material i arkiv av olika slag liksom i den topografiska litteraturen. Men eljest är inte så mycket skrivet om den, även om anmäla- ren gav en översiktlig orientering i Fataburen 1942. Däremot ordnades en stor utställning över Lindome-snickeriet i Göteborg 1976, som följande år visades på Liljevalchs konsthall, vars katalog också ger en del. Nu har emellertid en fyllig skildring över bygd och miljö kommit ut, och för den svarar journalisten Stig Tornehed och författarinnan Astrid Pettersson. Den förre gjorde redan på 50-talet uppteckningar och inspelningar i Lindome, och den senare, nu 70 år, är uppvuxen där och har på sin ålders höst efter studier i etnologi i Göteborg samlat in ett rikt material.

I bokens förra del publicerar Tornehed en del av sina inspelningar med intressanta kommentarer och goda foton. Han har också gjort en utmärkt karta över socknen med byarna och deras specialiteter ut-satta: stolar i Rantorp, Knipered, Skäggered m.fl., sängar i Ranered och Greggered, soffor i Hassungared, lädmöbler i Roggelid, Hällesåker, Lindomeby etc. Texten är saklig och välskrivnen och skapar intresse för fortsättningen. Där återger Astrid Pettersson sina minnen och intervjuer, nedtecknade vid 70-talets slut och här avtryckta med kommentarer. De är ord-

nade efter byarna och ger en levande bild av bygden. Notiser om snickeriet dominerar naturligt nog, men också jordbruk, hemsysslor, folktro och mycket annat kommer med. Inte minst kvinnornas insats beröres av författarinnan, som också i tidigare romaner och dikter behandlat deras roll i manssamhället. Som gammal lindomebo har hon haft särskilda förutsättningar att få fram intressant material, och det har hon också lyckats med liksom med sammanställning och bakgrundsteckning.

G. v. S.

Annette Rosengren: När resan var ett äventyr. Om resor i Sverige under tusen år. Natur och Kultur. Stockholm 1979. 166 s., ill. C:a pris inkl. moms 65: -.

Svenskarna har alltid varit ett resande folk — alltifrån vikingarna för tusen år sedan fram till våra dagars så populära resor till Mallorca. Många har också — i större eller mindre böcker — redogjort för sina intryck och upplevelser under dessa färder.

Intressantare ur svensk kulturhistorisk synvinkel är emellertid de beskrivningar som utlänningar publicerat om sina resor till och i Sverige. De har varit många och täcker tiden från 1500-talet fram till vår egen tid. I den grundlärde och noggranne biblioteksmannen S. E. Brings redan klassiska *Itineraria svecana* (1954) redovisas inte mindre än 3 244 sådana reseberättelser.

Utdrag ur dessa resenärers skildringar har också utgivits. År 1930 utkom Arvid Julius välredigerade Sverige med främlingsögon, som i ett tjugotal uppsatser refererar utländska resenärers upplevelser i Sverige under 1500-, 1600- och 1700-talet. Under titeln *Främlingar* ser på Sverige publicerade Bengt Hildebrand år 1962 nio radioföredrag, som i en fängslande form redogjorde för "reseberättelser från 400 år".

Nu har det nyligen utkommit ett arbete, som på ett sätt liknar de båda nämnda böckerna men i annat hänseende har en helt annan profil. Som tyvärr alltför ofta i titiden ger den banala och intetsägande titeln *När resan*

var ett äventyr ingen upplysning om innehållet — kan inte en resa alltid, alltså även nu, bli ett äventyr? Kunde inte någon av de tio medhjälpare, som omnämns på titelbladet, ha rått förf. att i stället använda underrubriken, dock med den sakliga ändringen att "tusen år" bytts ut till "400 år".

Liksom de ovannämnda samlingsvolymerna har förf. flitigt studerat och utnyttjat de många "främlingsresor" som står till buds. Men utformningen har blivit en annan och mycket värdefull. Det beror på att "utgångspunkten har varit en utställning på Nordiska museet", som det står på det innehållsrika titelbladet. Anknytning till förarbetet för denna utställning hade också *Fataburen* 1978 (rec. i *Rig* 1980).

Stommen i boken utgöres därför av en synnerligen rikhaltig samling illustrationer, som verkligen åskådliggör resandet i Sverige alltifrån Olaus Magnus välbekanta paradnummer av olika slag ända fram till cykelfärder och campingplatser i våra dagar. Det är både en njutning och en lärorik lektion att sida efter sida följa denna kavalkad av bilder, som valts ut med sådan omsorg och säkerligen med stor möda letats fram ur arkivens gömmor. Texten under bilden är alltid exakt och mycket upplysande trots sin korthet.

Själva huvudtexten redogör i olika kapitel för färdsa- tets och färdvägarnas utveckling genom tiderna. Detta ger på sitt sätt en bild av det svenska samhällets förändring under seklernas lopp. Här och var finns insatta rutor med utdrag ur de resebeskrivningar som begagnats, belysande de mödor och besvär av olika slag som resenärerna fordomdags haft att utstå under sina färder genom landet. Det bör kanske inflikas att, så som boken är utplagd, det inte framkommer vilket viktigt etnologiskt källmaterial som finns i dessa äldre resejournaler.

I slutet av boken finns dels en förteckning över de reseskildringar som använts, dels en litteraturförteckning till bokens huvudtext. Man förvänar sig bara över att de ovannämnda båda "antologierna" inte omnämnts och kanske ännu mer över att Brings stora verk behandlats så snävt: "Om *alla andra* (kurs. här) som rest i Sverige står att läsa i S. E. Bring: *Itineraria svecana*" — men *där* finns ju även de använda resorna registrerade och långt utförligare beskrivna än här.

Hg Pl.

FÖRENINGSMEDDELANDEN

Styrelseberättelse 1979

Föreningen för svensk kulturhistoria har under år 1979 liksom tidigare år helt inriktat sin verksamhet på att ekonomisera utgivningen av tidskriften RIG.

Under året har fyra häften utgivits. Tidskriftens redaktion har bestått av professor Gösta Berg, ansvarig utgivare, professor Sigfrid Svensson, Lund, verkställande redaktör, samt föreningens sekreterare.

Under året har föreningen genom Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet erhållit ett anslag av 25 000 kronor som bidrag till tryckningen av tidskriften.

Föreningens ekonomiska ställning framgår av följande:

Ingående Balans Konto

1/1 1979

Tillgångar

Sv. Handelsb., kapitalräkning	576:90	
Sv. Handelsb., kapitalsaml.räkning	4 588:35	
Postgiro	6 778:60	
Kassa	336:80	
Ej utkvitterad gåva	500:—	
Tidskriften Rig	1:—	
Balanserat		
underskott	7 157:66	
./. årets överskott	<u>246:91</u>	
		<u>6 910:75</u>
	Kronor	19 692:40

Skulder

Ledamöters Fond	5 500:—
Obetalda fakturor	560:—
Reserverat för tryckningskostnader	12 000:—
Nordiska museet	<u>1 632:40</u>
	Kronor 19 692:40

RESULTATRÄKNING

Intäkter

Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet	25 000:—
Medlemsavgifter	36 188:46
Försäljning Rig	910:—
Räntor	1 597:40
Gåva	500:—
Disponerat ur reserv för tryckningskostnader	2 000:—
Årets underskott	<u>14:14</u>
	Kronor 66 210:—

Kostnader

Honorar och tryckningskostnader	62 467:—
Diverse utgifter	<u>3 743:—</u>
	Kronor 66 210:—

BALANSRÄKNING 31 DECEMBER 1979

Tillgångar

Sv. Handelsb. kapitalräkning	620:65
Sv. Handelsb. kapitalsamlingsräkning	17 142:—
Postgiro	3 726:76
Kassa	278:80
Ej utkvitterad gåva	1 000:—
Tidskriften Rig	1:—
Balanserat	
underskott	6 910:75
Årets underskott	<u>14:14</u>
	<u>6 924:89</u>
	29 694:10

Skulder

Ledamöters Fond	5 500:—
Obetalda fakturor	13 178:—
Reserverat för tryckningskostnader	10 000:—
Nordiska museet	<u>1 016:10</u>
	Kronor 29 694:10

Stockholm den 12 maj 1980

Åke Kromnow

Bo Westerberg

Hans Medelius

REVISIONSBERÄTTELSE

Undertecknade av Föreningen för svensk kulturhistoria utsedda revisorer för granskning av 1979 års förvaltning får härmed efter fullgjort uppdrag avgiva följande revisionsberättelse. Vi har granskat räkenskaperna för 1979 och funnit desamma vara förda med omsorg och reda, alla utgiftsposter vederbörligen verifierade och behållning i överensstämmelse med för oss företedda handlingar. Den ekonomiska ställningen framgår av bifogade vinst- och förlusträkning samt utgående balansräkning per den 31 december 1979. Vi får därför tillstyrka, att föreningen beviljar skattmästaren och styrelsen ansvarsfrihet för det gångna årets förvaltning.

Stockholm den 12 maj 1980

Viveka Granlund

Lillemor Kihlskog

NIF PUBLICATIONS

utgivna av
Nordiska Institutet för Folkdiktning, Åbo

No. 1

Nordisk folkedigtning og folkemusik
Inventering af originalmateriale i nordiske institutioner
Pris 20:—

No. 2

Vibeke Dahll
Nordiske sagnregistre og sagnsystematik
Pris 20:—

No. 3

Catalogues of Finnish Anecdotes and Historical, Local and Religious Legends
Pris 20:—

No. 4

Bibliographie zur mittelalterlichen skandinavischen Volksballade
Pris 20:—

No. 5

NIF:s andra nordiska folkloristiska ämneskonferens.
Bergen 21–23.10 1976
Red. av *Gun Herranen* och *Lassi Saressalo*
Pris 20:—

No. 6

Tradition, dokumentation, arkiv
NIF:s andra nordiska folkloristiska arkiv- och dokumentationskonferens, Åbo 1978
Red. av *Gun Herranen*
Pris 20:—

No. 7

A Guide to Nordic Tradition Archives
Denmark, Finland, Iceland, Norway, Sweden
Edited by *Gun Herranen* and *Lassi Saressalo*
Pris 20:—

Beställes direkt från

Nordiska museet

Bokförmedlingen

115 21 Stockholm

tel. 08/22 41 20

Nya böcker från

NORDISKA MUSEET

**ARTHUR PERCY
KONSTNÄR OCH FORMGIVARE**

av Anne-Marie Ericsson

Nordiska museets Handlingar nr 95

Ca-pris exkl moms 90:—

FOLKBILDNINGENS FÖDELSE
Anton Nyström och Stockholms arbetarinstitut
1880—1980

av Sigfrid Leander.

Svenskt liv och arbete nr 32

Ca-pris exkl moms 30:—

FATABUREN

Nordiska museets och Skansens årsbok 1980

I årets Fatabur redovisas delar av den forskning, som bedrivs vid Nordiska museet, bl. a om kontorsliv på 30-talet, undersökningar i stations samhällen, bruk och återbruk av textilier, möbelsnickare i Härjedalen m. m.

Ca-pris exkl moms kr 60:—.

Böckerna kan köpas i bokhandeln eller beställas direkt från

Nordiska museet

Bokförmedlingen
115 21 Stockholm
tel. 08/22 41 20